

KRİZ SARMALINDA BOSNA-HERSEK: “DEVLET KRİZİ”

Prof. Dr. Mustafa Türkeş

**Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü**

Yrd. Doç. Dr. Şadan İnan Rüma

**Bilgi Üniversitesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü**

Yrd. Doç. Dr. Sait Akşit

**Gediz Üniversitesi
Uluslararası Ticaret ve Pazarlama Bölümü**

Yrd. Doç. Dr. Arıkan Açar

**Yaşar Üniversitesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü**

Boğaziçi Üniversitesi-TÜSİAD Dış Politika Forumu

Araştırma Raporu

DPF 2012-RR 02

KRİZ SARMALINDA BOSNA-HERSEK: “DEVLET KRİZİ”

Prof. Dr. Mustafa Türkeş
Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü

Yrd. Doç. Dr. Şadan İnan Rüma
Bilgi Üniversitesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü

Yrd. Doç. Dr. Sait Akşit
Gediz Üniversitesi
Uluslararası Ticaret ve Pazarlama Bölümü

Yrd. Doç. Dr. Arıkan Açar
Yaşar Üniversitesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü

Boğaziçi Üniversitesi-TÜSİAD Dış Politika Forumu
Araştırma Raporu
DPF 2012-RR 02

İçindekiler

1. Giriş	4
2. Arka Plan: Yugoslavya'nın Oluşumu ve Dağılışı	4
3. Bosna-Hersek Devleti'nin Bağımsızlığı, Kriz ve Savaş	9
4. Dayton Antlaşması Süreci, Anayasanın Açmazları, Barış Uygulama Konseyi'nin Yapısı ve Politikaları	11
5. Uluslararası Finansal Kuruluşların Politikaları ve Uluslararası Yardımların Temel Açmazları	18
6. Uluslararası Düzlemde Tıkanıklık: Butmir Süreci	25
6.1 Butmir Süreci Birinci Boyut: ABD ve AB'nin Ortak Girişim	26
6.2 Butmir Süreci İkinci Boyut: Hedef Farklılığı	27
6.3 Butmir Süreci Üçüncü Boyut: Anayasa Reformunun Zorlukları	28
6.4 Butmir Süreci Dördüncü Boyut: Yerel Düzlemin Önemi	29
7. Türkiye'nin Yeri ve Rolü	31
8. Dodik'in Güçlenmesi, Üçüncü Entite Tartışması ve Hükümet Krizi	37
9. Yeni Hükümetin Kuruluşu ve "Devlet Krizinin" Ötelenişi	42
10. Sonuç	47
Kaynakça	50

1. Giriş

Üç farklı dini ve etnik kimliğe mensup (Müslüman Boşnak %48, Ortodoks Sırp %37 ve Katolik Hırvat %14, diğerleri toplam %0,6)¹ yaklaşık dört milyon insanın yaşadığı Bosna-Hersek, kuşbakışı bir harita üzerinde de görüldüğü üzere, sınır komşuları Hırvatistan ve Sırbistan tarafından adeta çevrelenmiştir. Ülke içindeki dini-etnik bölünme, uluslararası aktörler ve kuruluşlar tarafından hazırlanan haritalara da yansımıştır. Ülke içinde bulunan dini-etnik sınırlar ise dış sınırlara kıyasla daha da belirgindir. Bosnalılık ortak kimliği geçmişte kısa aralıklarla benimsenmekle birlikte, bugün ortak bir kimlik yaratma arayışından söz etmek dahi mümkün değildir. Bosna-Hersek varlığını, bağımsızlığını kazandığı günden bu yana yinelenen bir kriz döngüsü içinde sürdürmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Yugoslavya'nın parçalanmasından sonra Bosna-Hersek'te yaşanan kriz döngüsünün uluslararası, bölgesel ve yerel boyutlarını hesaba katarak, ortaya çıkan "Devlet Krizi"ni irdelemektir.

2. Arka Plan: Yugoslavya'nın Oluşumu ve Dağılışı

Bir arada yaşama ideolojisini üreten, rızayı ve zoru doğru yerde ve zamanda kullanmayı başaran Tito, uluslararası arenada diplomasiyi de etkin şekilde kullanmayı başarmıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında oluşan iki kutuplu dünya sistemi içerisinde Stalin, Yugoslavya'yı kendi saflarına kazandırabilmek için 1948 yılında Yugoslavya ile Bulgaristan'ın bir federasyon kurması fikrini Tito'ya dayatmaya çalışmıştır. Tito, bu girişimin yarattığı baskıdan Doğu Avrupa'nın tamamını kapsayan bir konfederasyon oluşturulmasını öneren alternatif bir projeye kurtulsa da, Stalin'le girdiği bu sürtüşme Yugoslavya'nın Kominform'dan atılmasıyla sonuçlanmıştır.² Yugoslavya bu yalnızlaşma sürecinden çıkmak adına -bir Amerika Birleşik Devletleri (ABD) stratejisi olarak

¹ *The World Factbook* (2000), <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/bk.html>.

² Joseph Rothschild, *Return to Diversity*, Oxford University Press, New York-Oxford, 2000, s.125-145; R.J. Crampton, *The Balkans Since 1945*, Longman, Londra, 2002.

kurgulanan, Yugoslavya'yı Batı güvenlik hattına yakınlaştırma formülü çerçevesinde- bölgedeki NATO üyesi komşu ülkelerden ikisi Türkiye ve Yunanistan ile bir araya gelerek 1953 yılında Dostluk ve İşbirliği Antlaşması'nı (II. Balkan Paketi) imzalarsa da, içine düştüğü ideolojik çıkmazdan ancak 1955 yılından itibaren Bağlantısızlar Hareketi'nin önderliğini yaparak kurtulabilmiştir.

1945-1963 yılları arasında merkezîyetçi planlamaya dayalı bir iktisadi yönetimi benimseyen Sosyalist Federal Yugoslavya Cumhuriyeti, bu tarihten itibaren iktisat politikasını gözden geçirerek yeni arayışlara girmiştir. Bu bağlamda, verimliliği artırarak iktisadi büyümeyi hızlandırmak için merkezîyetçi sosyalist planlama yerine 1963-1964 iktisadi reform paketiyle cumhuriyetlere daha çok yetki tanıyan adem-i merkezîyetçi bir yönetim anlayışını benimsemiştir. Bu yeni politikayla birlikte, karar alma ve üretim birimlerinde bir özyönetim oluşturmayı amaçlamıştır.³ Söz konusu yönetim anlayışını, on yıl sonra uygulamaya konan 1974 anayasa reformları izlemiştir. Bu dönemde yapılan iktisadi reformlar ve anayasa düzenlemeleri, cumhuriyetlere daha fazla siyasi hak ve yerinde yönetim serbestisi kazandırmıştır. Ayrıca, reformlarla birlikte altı cumhuriyet ve iki özerk bölgede demokratikleşmeye hız vermek hedeflenmiştir. Amaçlanan demokratikleşme kısmen de olsa gerçekleşmiştir. Tamamen serbest olmasalar da - federal devlet yönetimini tehdit etmedikleri sürece- cumhuriyetler kendi iktisat politikalarını eskiye kıyasla daha özgürce belirleme hakkına sahip olmuşlardır. Genişletilen siyasi haklar çerçevesinde, cumhuriyetler kendi bilim ve sanat akademilerinde yerel kimliği öne çıkaran ideolojik eğilimleri su yüzüne çıkarmaya ve toplumlarına yaymaya başlamışlardır. Kuşkusuz bu değişim bir yönüyle demokratikleşmeye işaret ederken, diğer yönüyle yerel milliyetçiliklerin daha da güçlenmesine yol açmıştır. Bunun sonucunda bir bütün olarak Yugoslavya kimliği ikinci plana atılmıştır. İlk yıllarda "halkların kardeşliği" anlayışı çevresinde şekillenen ve federal birimler arasında sosyalist eşitlik ilkesine dayalı Yugoslavya tasarımı, yerini Tito'nun karizmatik liderliği altında sürdürülen bir cumhuriyetler arası denge

³ Svetozar Pejovich, *The Market-Planned Economy of Yugoslavia*, The University of Minnesota, ABD, 1966.

politikasına bırakmıştır.⁴ Tito, bu dönemde Slovenya ve Hırvatistan'ın diğer cumhuriyetlere kıyasla sahip oldukları iktisadi gelişmişlik avantajlarını siyasal taleplere dönüştürme girişiminin ardından, 1974 anayasa reformlarıyla bu iki özerk bölgenin - hukukten cumhuriyet statüsüne sahip olmasalar da- federal devlet düzeyinde karar alma süreçlerine diğerleriyle eşit bir statüde dahil edilmesinin yolunu açmıştır. Bu değişim, ancak Tito'nun karizmatik liderliğinin etkisiyle gerçekleştirilebilecek bir siyasal hamle olarak değerlendirilebilir.⁵ Tito'nun 1980'de ölmesiyle birlikte gelen süreç, Yugoslavya içindeki tüm dengeleri altüst ederek idari birimler arasında önce rekabetçi, ardından da çatışmacı bir içerik kazanan mikro milliyetçiliklerin körüklenmesine yol açmıştır.⁶ 1990 yılında Sosyalist Federal Yugoslavya'nın bütün cumhuriyetlerinde gerçekleşen çok partili serbest seçimler, kimliğe dayalı siyaset yapan ve yerel milliyetçilikleri savunan parti ve liderlerinin bütün cumhuriyetlerde iktidara yükselmesiyle sonuçlanmıştır. Bu seçimlerde Kosovalı Arnavutların Sırbistan Cumhuriyeti'nde gerçekleşen seçimleri boykot etmesi, Sırbistan Cumhuriyeti'nde giderek yükselmekte olan Slobodan Miloseviç liderliğindeki milliyetçi-ırkçı grupların siyasal iktidarı tümüyle ele geçirmesine hız kazandırmıştır. Aynı seçimde, ABD'nin desteklediği -Sırp kökenli ABD yurttaşı- işadamı Milan Paniç'in Miloseviç'in karşısında seçimlere katılması ve bu durumun yarattığı milliyetçi tepkiler de Miloseviç'in işini kolaylaştırmıştır. Seçimlerin ardından açık ara farkla Sırbistan Cumhuriyeti'nin yönetimini devralan Miloseviç, böylece iktidarı tartışmasız bir şekilde ele geçirmiştir.⁷

Bu gelişmelere koşut biçimde halkların kardeşliği anlayışı da yerini cumhuriyet elitleri arasında gelişen bir güç mücadelesine bırakmıştır. Mevcut cumhuriyetlerin yöneticileri

⁴ Sabrina P. Ramet, *Balkan Babel: The Disintegration of Yugoslavia from the Death of Tito to the War for Kosovo*, Üçüncü Baskı, Westview Colorado, 1999.

⁵ V.P. (Chip) Gagnon, Jr., "Yugoslavia in 1989 and After", *Nationalities Papers* 38/1, Ocak 2010, s. 23-39; Mustafa Türkes, "Bosna-Hersek Problemi: Londra Konferansı (1992) ve Siyasal Sonuçları", *Prof. Abdurrahman Çaycı'ya Armağan* içinde, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 1995, s. 469-482.

⁶ Branka Magas, *The Destruction of Yugoslavia. Tracing the Break-Up 1980-1992*, Verso, Londrave New York, 1993.

⁷ Sabrina P. Ramet ve Vjeran Pavlakoviç, (ed.), *Serbia since 1989: Politics and Society under Milošević and After*, University of Washington Press, Seattle, 2007; V.P. (Chip) Gagnon, Jr., "Yugoslavia in 1989 and After", *Nationalities Papers* 38/1, Ocak 2010, s. 23-39; Branka Magas, *The Destruction of Yugoslavia. Tracing the Break-Up 1980-1992*, Verso, Londrave New York, 1993; Tanıl Bora, *Milliyetçiliğin Provokasyonu Bölgeler-Sorunlar Yugoslavya*, Birikim Yayınları, İstanbul, 1991.

arasında Yugoslavya'nın varlığının bu haliyle sürdürülmesinin imkânsız olduğu konusunda bir mutabakat oluşmuş ve bu çerçevede Sosyalist Federal Yugoslavya Cumhuriyeti'nin yeniden yapılandırılması gerektiği tartışılmaya başlanmış, ancak bunun nasıl yapılacağı konusunda bir görüş birliğine varılamamıştır. Bu dönemde Sırp ve Karadağlılar tarafından savunulan *yeniden merkezileşme*, Slovenler ve Hırvatların desteklediği *konfederasyon* ve Bosnalı Müslümanlar ve Makedonların savunduğu *gevşek federasyon* önerilerinin tümü karşılıklı olarak reddedilmiştir.⁸ Bu krizin devamında, Slovenya ve Hırvatistan Haziran 1991'de bağımsızlıklarını ilan etmiş, Aralık 1991'de Almanya, Ocak 1992'deyse Avrupa Topluluğu bu cumhuriyetleri bağımsız birer devlet olarak tanımaya yönelik kararlar almış, böylece Yugoslavya geri döndürülemez bir dağılma sürecine girmiştir.⁹

Sosyalist Federal Yugoslavya Cumhuriyeti'nin dağılma sürecinde uluslararası aktörlerin izlediği politikalar da bu sürece hız kazandıran unsurlar olarak değerlendirilebilir. Örneğin Almanya, Yugoslavya'nın dağılmasının kendi üzerinde yaratacağı mülteci yükünü hafifletmek amacıyla dağılma sürecinin hukuki çerçevesinin çizileceği Badinter Tahkim Komisyonu'nun raporunun sonucunu beklemeden Slovenya ve Hırvatistan'ın bağımsızlıklarını erkenden tanımış, böylece Avrupa Topluluğu'nu bu politikaya destek vermeye mecbur kılmıştır. İngiltere, Almanya'nın izlediği erken tanıma politikasından memnun olmadığını ifade etmekle birlikte, ileriye dönük bir çözüm önerisi sun(a)mamıştır. Fransa'nın izlediği siyaset de bu sınırların dışına çık(a)mamıştır. ABD yönetimi ise İngiltere ve Fransa'nın desteğiyle Irak'ta Saddam Hüseyin rejimini devirmekle meşgul olduğu ve Sovyetler Birliği'nin Aralık 1991'de resmen dağılması üzerine ortaya çıkan geniş çaplı uluslararası sistem sorununu daha öncelikli gördüğü için, Yugoslavya'da ortaya çıkan meselelere ilk anda doğrudan müdahil olmamayı tercih etmiştir. Bunun yerine, Balkanlar merkezli bu sorunda başat bir rol üstlenmeyi erteleme niyetini belli etmiş, Avrupa Birliği'nin (AB) arka bahçesi olarak kabul edilebilecek bir

⁸ V.P. (Chip) Gagnon, Jr., "Yugoslavia in 1989 and After", *Nationalities Papers* 38/1, Ocak 2010, s. 23-39; Mustafa Türkes, "Bosna-Hersek Problemi: Londra Konferansı (1992) ve Siyasi Sonuçları", *Prof. Abdurrahman Çaycı'ya Armağan* içinde, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 1995, s. 469-482.

⁹Marc Weller, "The International Response to the Dissolution of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia", *The American Journal of International Law* 86/3, Temmuz 1992.

bölgede ortaya çıkan sorunları çözme irade ve isteğinden uzak olduğunu da Batı Avrupalılara göstermeyi amaçlamış ve bu politikayı kısa vadede uygulamaya koymuştur. Bunu, argümanını uluslararası normlara dayandırarak gerçekleştirmiş, uluslararası düzlemde resmen tanınmış sınırların zor kullanılarak da olsa korunması gerektiğini belirtmiştir. ABD'nin bu ilkeye atfettiği önemse, Yugoslavya'nın içinde bulunduğu durumdan çok Saddam Hüseyin'in Kuveyt'e saldırısının hukuk dışı olduğunu göstermek amacıyla ortaya attığı bir argüman olmasıyla ilişkilendirilmiştir. Bu politika, temel olarak iki bölgede etkisini göstermiştir. İlk olarak Miloseviç, ABD'nin bu öteleme siyasetini kendisinin gerçekleştirmek istediği politikaları eyleme dökebilmesi için yakılan bir yeşil ışık olarak yorumlamış ve dağılan Yugoslavya'da sürdürdüğü savaşlara hız vermiştir. İkinci etki ise, Ağustos 1992'de Londra'da yapılan uluslararası bir konferansta İngiltere Dışişleri Bakanı Douglas Hurd'ün sözlerinde kendisini göstermiştir: Hurd dünya kamuoyunda giderek yaygınlık kazanan Bosna-Hersek'te yaşanan savaşın açık bir Sırp saldırısı olduğu ve dolayısıyla bu saldırının genel olarak uluslararası alanda, özeldede Birleşmiş Milletler (BM) çerçevesinde, Sırbistan'a karşı güç kullanılarak durdurulması gerektiği görüşünü, bu savaşın aslında bir iç savaş olduğu söylemine dönüştürerek etkilemiştir.¹⁰ Ülkesi seçim süreci içinde olduğundan ABD Dışişleri Bakanlığı'nda vekâleten bulunan Lawrence Eagleburger de, İngiltere'nin bu politikasına sorunu ötelemek adına o dönemde karşı çıkmamıştır. Bu gelişmelerin sonucunda Miloseviç yönetiminin açık desteğini alan Bosnalı Sırp güçler, özellikle Bosna-Hersek'te, savaşın kirli yönlerini bütünüyle gözler önüne sererken, aynı dönemde uluslararası aktörler Miloseviç'le yürütülen müzakerelerin sürdürülmesinde ısrarcı olmuşlardır. 1992 sonunda ABD'de iktidara gelen Clinton yönetimi, dünya kamuoyunun bu savaşın durdurulması gerektiği doğrultusunda ABD üzerinde kurduğu baskı sonucunda harekete geçmek zorunluluğunu hissetmiştir. Böylece, Müslümanların da koruyucusu olduğuna dair bir mesaj vermek niyetiyle 1993'ten itibaren savaşı bitirmek için girişimlerde bulunmuştur. Fakat bu süreç ancak Temmuz 1995'te, Srebrenica

¹⁰ Mustafa Türkes, "Bosna-Hersek Problemi: Londra Konferansı (1992) ve Siyasi Sonuçları", *Prof. Abdurrahman Çaycı'ya Armağan* içinde, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 1995, s. 469-482; Brendan Simms, *Unfinest Hour: Britain and the Destruction of Bosnia*, Penguin, New York, 2002.

katliamının yarattığı etkiyle birlikte ivme kazanabilmiş ve aynı yılın Kasım ayında Dayton'da bir anlaşmaya varılana kadar sürmüştür.

3. Bosna-Hersek Devleti'nin Bağımsızlığı, Kriz ve Savaş

Bosnalı Sırpların liderliğini ele geçiren ve ileride savaş suçlusu olarak tutuklanıp yargılanacak olan Radovan Karadzic tarafından Eylül 1991'de Bosna-Hersek Devleti sınırları içinde dört Sırp özerk bölgesi oluşturulması ve bundan bir ay sonra bu bölgelerin birleştirilerek bir Bosna-Hersek Sırp Cumhuriyeti'nin (Republica Srpska) ilan edilmesi, Bosna-Hersek'te geleceğin oldukça karmaşık ve kanlı olacağını açık işaretleri olmuştur. Yugoslavya'nın dağılma sürecinde Bosnalı Sırplar -özellikle Slovenya ve Hırvatistan'ın bağımsızlıklarını ilan etmesi üzerine- Kasım 1991'de, Bosna-Hersek sınırları içinde ilan ettikleri Sırp Cumhuriyeti'nin Yugoslavya'ya bağlı kalması doğrultusunda bir referandum gerçekleştirme kararı almışlardır. Almanya'nın 23 Aralık 1991'de Slovenya ve Hırvatistan'ın bağımsızlıklarını tanıyacağını açıklamasını takiben, 9 Ocak 1992'de Sırpların Bosna-Hersek Sırp Cumhuriyeti'ni resmen ilan etmeleri Bosna-Hersek'in bağımsızlık sürecinin hiç de kolay gelişmeyeceğini göstermiştir.¹¹

1 Mart 1992'de Bosna-Hersek Devleti'nde halk bağımsızlık için referanduma giderken, Bosnalı Sırplar bu oylamayı boykot etmiştir. 5 Nisan 1992'deyse Bosna-Hersek parlamentosu Bosna-Hersek Devleti'nin bundan böyle bağımsız bir Bosna-Hersek Devleti olduğunu resmen ilan etmiştir. Kasım 1991'de "Republica Srpska"da tek başlarına yaptıkları referandum sonucunda Yugoslavya sınırları içinde kalma kararı alan ve buna koşut olarak Bosna-Hersek'te gerçekleşen 1 Mart referandumunu boykot eden Bosnalı Sırplar, Sırbistan'daki Miloseviç yönetiminin açık desteğiyle Bosnalı Müslümanlara yönelik askeri saldırılara başlamış ve kısa süre içinde Bosna-Hersek'in %70'ini işgal etmişlerdir. 6 ve 7 Nisan 1992'de sırasıyla ABD ve Avrupa Topluluğu'nun Bosna-Hersek'in bağımsızlığını tanımasının ardından, 22 Mayıs 1992'de de Bosna-Hersek bağımsız bir devlet olarak BM'ye kabul edilmiştir. Savaş, Nisan 1992'den 21 Kasım 1995 tarihinde Ohio'da gerçekleşen Dayton Barış Antlaşması üzerinde uzlaşılana

¹¹Lenard J. Cohen, "The Disintegration of Yugoslavia", *Current History*, Kasım 1992.

kadar fiilen sürmüştür. 14 Aralık 1995'te Paris'te atılan imzalarla Dayton Antlaşması resmileşmiş ve savaş sona ermiştir.¹²

Kazanani olmayan bu savaşın sonucunda, cumhuriyetler Yugoslavya'dan ayrılırken askeri yapıyı elinde tuttuğu için güçlü bir konumu bulunan Miloseviç yönetiminin dağılma sürecinde "Büyük Sırbistan'ı" yaratma ihtirası, sonunda Sırbistan'ın coğrafi olarak küçülmesine bile yol açmıştır. Bunun ötesinde, savaşın ardından geriye iç barışını sağlamakta zorlanan, siyasi cinayetlerin kol gezdiği, önemli konularda alınacak kararlarda bir uçtan diğerine hızlı zikzakların yaşandığı bir ülke kalmış; Miloseviç, Sırbistan anayasa mahkemesi tarafından kendisi hakkındaki karar açıklanmadan bir gece önce Lahey'deki Eski Yugoslavya Uluslararası Savaş Suçları Mahkemesi'ne (ICTY) teslim edilmiş ve bunun bedeli başbakan Zoran Cinciç'in öldürüldüğü politik bir cinayet olmuş, siyasetin adeta bıçak sırtında izlendiği bir Sırbistan Cumhuriyeti ortaya çıkmıştır.

Yugoslavya'da yaşanan savaş, olumsuz anlamda en çok Bosna-Hersek'i etkilemiştir. Öncelikle savaş, birlikte yaşama koşullarını çok büyük ölçüde ortadan kaldırarak etnik-dini kimliklerin kendi içinde güçlenmelerine yol açmıştır. Küresel arenada hâkim ideoloji haline gelen neo-liberalizmin öngördüğü temel değerlere dönüş (*return to basics*), Bosna-Hersek'te de karşılığını bulmuştur. Bosna-Hersek'te yaşayanlar 1960'lı yıllardan itibaren kendilerini Bosnalı olarak tanımlarken, Yugoslavya'nın dağılmasının ardından dini-etnik kimliklerini ön plana çıkararak, kendilerini Müslüman Boşnak, Bosnalı Hırvat ve Bosnalı Sırpolar olarak tanımlamaktadırlar. Saraybosna, farklı dini-etnik kökenlerden gelen insanlar arasında evlilik oranının ve hoşgörünün dünyada en yüksek olduğu kentlerden biri olarak görülürken, günümüzde bu durumdan ancak nostalji ve özlemle söz edilmektedir. İkincisi, savaş çok sayıda zulüm ve katliamın yaşanmasına yol açmıştır. Toplama kamplarında yaşanan zulme ek olarak, 11 Temmuz 1995 tarihinde gerçekleşen Srebrenica katliamı önlenemez bir soykırım vakasıdır. Savaş sırasında sistematik şekilde tecavüze uğrayan kadınların doğurduğu çocuklar bugün

¹²Dayton Barış Antlaşması için bkz.
http://www.daytonpeacemuseum.org/dayton_peace_accords_information.htm.

kendilerini istenmedik evlatlar olarak tanımlamaktadırlar. Bunun yanında, aileleri tarafından kabullenilmeyen kız çocuğu sayısı da azımsanamayacak kadar çoktur ve bugün bu çocuklar yasadışı fuhuş ve porno sektöründe istismara uğramaktadırlar. Üçüncüsü, Dayton Antlaşması başından itibaren yanlış bir temele oturtulmuştur. Bosna-Hersek teoride bağımsız, egemen bir devlettir. Gerçekteyse, Bosna-Hersek egemenliğin fiilen halk tarafından kullanılmadığı, toprak bütünlüğününse ancak uluslararası himayeye bağımsızlığı pahasına muhafaza edilebildiği bir devlet durumundadır.

4. Dayton Antlaşması Süreci, Anayasanın Açmazları, Barış Uygulama Konseyi'nin Yapısı ve Politikaları

Dayton Antlaşması ve ona ek olarak kabul edilen anayasanın, Bosna-Hersek'te sorunların çözümünde anlamlı bir rol oynadığını söylemek pek mümkün değildir. Bu konuda aynı ölçüde önemli bir başka boyut ise uluslararası aktör ve kuruluşların bugüne kadar izledikleri politikalarıdır. Yukarıda sözü edilen bu unsurların izlediği politikaların Bosna-Hersek'in sorunlarını çözmeye başarılı olduklarını gösteren bir veri bulunmamaktadır.

Savaş sırasında oluşan ittifaklar ve kısmen buna bağlı biçimde savaş sonrası ortaya çıkan yapı Dayton Antlaşması'na da yansımış ve bugün bile karşılaşılan devlet krizinin temelini oluşturmuştur. Hem savaş sırasında oluşan ittifaklar hem de Dayton Antlaşması, uluslararası ve bölgesel aktörler tarafından kurgulanmıştır. Nitekim 1995 Dayton Antlaşması'nda resmileşen iki entiteden oluşan bu devlet, yani Bosna Sırp Cumhuriyeti ile Müslüman ve Hırvatların oluşturduğu Bosnak-Hırvat Federasyonu aslında savaş yıllarında izlenen stratejinin bir sonucudur. Müslümanlarla Hırvatların oluşturduğu Bosnak-Hırvat Federasyonu'nun temeli yukarıda sözü edilen Sırp Cumhuriyeti'nin oluşumundan çok sonra, ancak Mart 1994'te yapılan antlaşmayla atılabilmektedir. Hırvatlarla Müslümanlar arasındaki savaşı sona erdirmek ve Sırp saldırılarına karşı ortak bir cephe oluşturmak üzere kurgulanan Müslüman-Hırvat yakınlaşması, savaş sonrasında resmileştirilen ikinci teşekkül olmuştur. Nitekim bu iki tanımlanmış birimin bazı küçük değişikliklerle Dayton Antlaşması'nın ana gövdesini oluşturması planlanmıştır. Bu açıdan 14 Aralık 1995'te resmileşen Dayton Antlaşması,

biçimsel bakımdan Bosna-Hersek'in sınır bütünlüğünü tanımak ve tanımlamakla birlikte, gerçekte savaş yıllarında görünür hale gelen, daha sonra da "barış" önerileriyle pekiştirilen dini-etnik sınırlara sadık iki ayrı yapının oluşturduğu, bağımsızlığı tanınmış fakat egemenliğini kendi başına kullanamayan, varlığını ancak himaye altında sürdürebilen bir devletin uluslararası tescil belgesi olmuştur.

Dayton Antlaşması'nı üç bölgesel aktör; Bosna-Hersek'i temsilen Alija İzetbegović, "Federal Yugoslavya"yı temsilen Miloseviç ve Hırvatistan'ı temsilen Franjo Tuđman taraf olarak, bu antlaşmanın mimarı Richard Holbrooke ise gözlemci sıfatıyla imzalamışlardır. Dayton Antlaşması sürecine ev sahipliği yapan Holbrooke, üç liderle kimi zaman ayrı ayrı, kimi zaman da birlikte konuyu müzakere edip her biri üzerinde farklı şekillerde siyasi baskı kurarak, Dayton Antlaşması'nı ve ona ekli anayasayı imzalatmayı "başarmıştır". Elbette bunun arkasında yalnızca ABD değil, ABD'nin de içinde bulunduğu uluslararası politikanın oluşumunda etkili olan Rusya Federasyonu, Almanya, Fransa, Britanya ve İtalya'dan oluşan "Temas Grubu" vardır.

Dayton Antlaşması ve ona ekli anayasa bir bütün olarak ele alındığında bir yönüyle, savaş sırasında güçlenen dini-etnik kimliklere dayalı ayrışmayı, uluslararası bir antlaşma çerçevesinde teyit etmektedir. Aynı doğrultuda bir yandan anayasada belirlenen siyasi yönetim yapısı ve temsil mekanizması ile devlet-toplum ilişkisi kalıcı olarak dini-etnik bölünmüşlüğü perçinler hale gelirken, öte yandan uluslararası aktörler Bosna-Hersek'te çok kültürlülüğün yeniden üretilebileceği ve yerlerinden edilen yurttaşların evlerine geri dönebileceği bir ortamın oluşacağı beklentisini yaratmaktadırlar. Gerçekte ise; Dayton Antlaşması'na ekli anayasa, bu devletin nasıl yönetile(meye)ceğinin çerçevesini çizen ve siyasal yaşamı biçimlendirmeye çalışan hukuki ve siyasi bir metindir.

Dayton Antlaşması ve ona ekli anayasa ile oluşturulan siyasi ve idari yapıda karar alınamaz noktaya gelindiğinde, uluslararası aktörler yine Dayton Antlaşması'na içkin ve mevcudiyetlerin üzerinde siyasi ve hukuki yetkiyle donatılmış Yüksek Temsilcilik Ofisi'nin (*Office for High Representative*) (YTO) sorunlara müdahil olmasını planlamış ve

yeri geldiğinde de bu kurumu etkin biçimde çalıştırmışlardır. Ayrıca 1997 yılında bu ofis ihtiyaç duyduğu durumlarda kullanabilmesi için Bonn Güçleri (*Bonn Powers*) olarak bilinen ek yetkilerle donatılmıştır.¹³ Bütün bunlara rağmen Bosna-Hersek'te karar alma mekanizmaları hâlâ zaman zaman darboğaza girmekte, hatta bazen tamamen tıkanmaktadır.

Aslında, Yüksek Temsilcilik Ofisi'nin kurumsal evrimi ve etkinlik alanı önemli bir tartışma konusudur.¹⁴ Bu doğrultuda ofisin yetki muğlaklığının bu kuruma baştan beri kuşkuyla yaklaşılmasına yol açtığı iddia edilebilir. Yüksek Temsilcilik Ofisi'nde somutlaşan uluslararası aktörlerin etkinliklerini anlamak için en önemli rehber elbette Barış Uygulama Konseyi ve bununla ilgili belgeler olacaktır. Barış Uygulama Konseyi, aslında savaş sırasında kurulmuş olan Temas Grubu'nun savaşın ardından siyasetlerin daha etkin ve meşru hale gelmesini sağlamak amacıyla genişleyerek, Dayton Barış Antlaşması Kasım 1995'te imzalandıktan sonra, "Antlaşma için uluslararası desteği harekete geçirmek amacıyla" Barış Uygulama Konferansı'nın akabinde kurulmuştur.

Barış Uygulama Konseyi 55 ülke ve çeşitli uluslararası örgütlerden oluşmaktadır. Bu ülke ve örgütler, barış gücüne katkıda bulunmak gibi büyük askeri eylemlerden Dayton Antlaşması sonrası Bosna-Hersek'in sıradan politik konularına kadar uzanan geniş bir yelpazede etkinlik sergilemektedirler. Barış Uygulama Konferansı'nda Barış Uygulama Konseyi'nin yürütme ayağı olarak, Yüksek Temsilci'nin başkanlığında çalışacak bir Yönlendirme Kurulu da ayrıca oluşturulmuştur. Bu kurulun üyeleri Kanada, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, Rusya, Britanya, ABD, AB dönem başkanı, Avrupa Komisyonu ve Türkiye tarafından temsil edilen İslam Konferansı Örgütü'dür. Yönlendirme Kurulu Yüksek Temsilciye siyasi rehberlik yapmaktadır. Yüksek Temsilci, Yönlendirme Kurulu üye devletlerinin büyükelçileri ile Saraybosna'da haftalık toplantılar düzenlemektedir.¹⁵

¹³ "International Community to Get Tough over Bosnia", *BBC World News*, 10 Aralık 1997.

¹⁴Niels van Willigen, "EU Conflict Management and International Administration in Bosnia & Herzegovina and Kosovo", 50.ISA Kongresi için verilen bildiri, 14-18 Şubat 2009, New York.

¹⁵<http://www.ohr.int/ohr-info>.

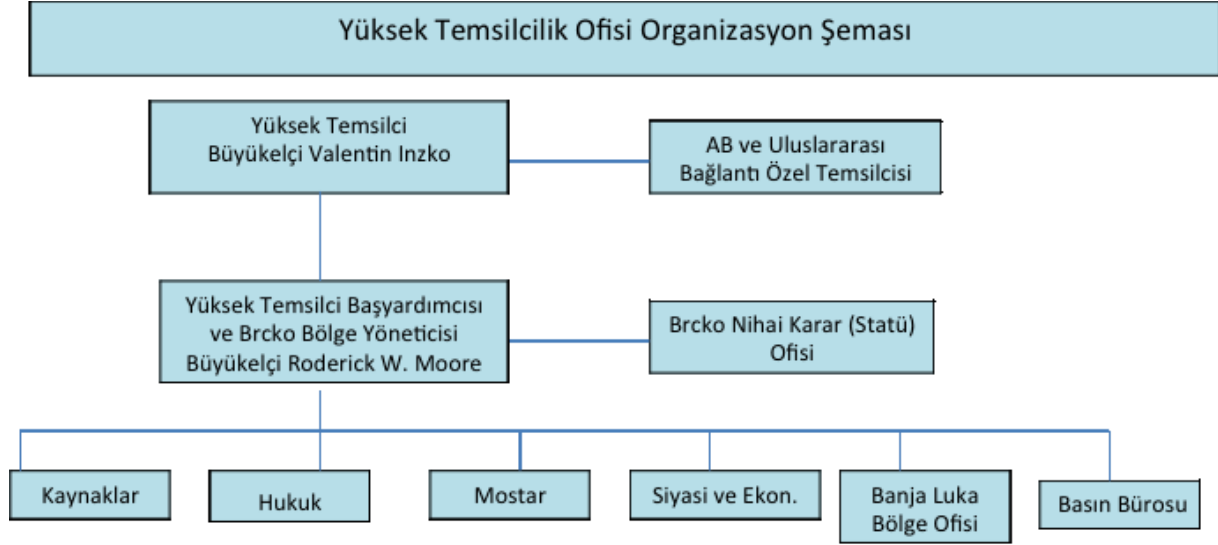
Yüksek Temsilcilik, Bosna-Hersek'e özgü bir uluslararası örgüttür (daha sonra başka yerlerde kurulan benzer yapılara da esin kaynağı olacaktır). Dayton Antlaşması uyarınca yine bu antlaşmanın sivil ayağını yürütmekle görevlendirilmiştir. Bu görev çerçevesinde, Yüksek Temsilci resmen "ortamdaki nihai otorite" olarak tanımlanmıştır.¹⁶ Buna karşın, ülkedeki uluslararası askeri güç üzerinde herhangi bir otoritesi yoktur. Yüksek Temsilci, Barış Uygulama Konseyi Yürütme Kurulu tarafından seçilir, BM Güvenlik Konseyi tarafından onaylanır. Antlaşmada belirtilen resmi tanıma göre güncel görevi Bosna-Hersek halkıyla ve uluslararası aktörlerle beraber, ülkenin Avrupa'yla bütünleşmesi yolunda barışçıl ve varlığını sürdürebilir bir devlet olması için çalışmaktır. Görevleri arasında Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği, ABD ve Rusya Federasyonu'na ve diğer ilgili hükümet ve örgütlere düzenli rapor vermek de bulunmaktadır.

Halihazırda, Avusturyalı diplomat Valentin Inzko Yüksek Temsilcilik görevini sürdürmektedir. Zımnî bir anlaşma izlenimi verecek şekilde, bugüne kadarki yüksek temsilciler hep Avrupalı diplomat veya siyasetçiler olmuştur.¹⁷ Doğu Avrupa ülkelerinin AB ile bütünleşmesinin¹⁸ sağlanmasının ardından, Slovakya Dışişleri Bakanı Miroslav Lajčák örneğinde olduğu gibi, Doğu Avrupalı siyasetçiler de bu görevde bulunmuşlardır. Lord Paddy Ashdown dışındaki ve özellikle ondan sonraki yüksek temsilciler, yüksek profilli bir görünüm çizmemişlerdir. Nitekim Şubat 2002'den sonra yüksek temsilci aynı zamanda AB özel temsilcisi de olmuştur.

¹⁶ Dayton Barış Antlaşması, Ek 10, "Agreement on Civilian Implementation", Madde V.

¹⁷ Juan J. Garcia-Blesa, "Rule of Law in International Administrations: The OHR in Bosnia and Herzegovina and the Right to Due Process", *International Peacekeeping* 18/4, Ağustos 2011, s. 396-409.

¹⁸ AB'nin Batı Balkanlar Stratejisi için bkz. Thorsten Gromes, "The Prospect of European Integration and Conflict Transformation in Bosnia and Herzegovina", *European Integration* 31/4, Haziran 2009, s. 431-447; Mustafa Türkeş ve Göksu Gökgöz, "The European Union's Strategy towards the Western Balkans: Exclusion or Integration?" *East European Politics and Societies* 20/4, 2006, s.1-32.

Kaynak: Yüksek Temsilcilik Ofisi web sayfası. Şemanın orijinaline ekteki linkten ulaşılabilir.
<http://www.ohr.int/ohr-info/gen-info/doc/org-chart.gif>

Barış Uygulama Konseyi belgeleri, Yüksek Temsilcilik Ofisi'nin kurumsal etkinliklerini ve evrimini incelemek için bakılabilecek birincil belgelerdir. Bu belgelerin ilkinde yer alan, 8 Aralık 1995 tarihinde Londra'da toplanan Barış Uygulama Konseyi'nin açıkladığı amaçlara bakıldığında, demokrasi ve hukuk devleti, insan haklarının korunması ve mültecilerin geri dönüşünün sağlanması, dünyaya açık bir serbest pazar ekonomisinin kurulması ve ekonomik yeniden inşanın yapılandırılması gibi genel ilkelerden bahsedildiği görülmektedir.¹⁹

Amaçların bu kadar geniş tanımlanması elbette bir öncelik sorununu gündeme getirmiştir. Bu çerçevede, önceliklerin savaşın yeniden başlamasını önlemek, Batı Avrupa'daki mültecileri geri döndürerek bu yükten kurtulmak ve askeri anlamda barışçıl bir ortam yaratmakla sınırlı olduğu gözlemlenmektedir. Aslında, ülkenin ve dolayısıyla bölgenin istikrar ve güvenliğini sağlamanın en önemli öncelik olduğu konusunda herkesin hemfikir olduğunu söylemek mümkündür. En yaygın ve kökten eleştiriye, uluslararası aktörlerin milliyetçiliği asla gerçekten ortadan kaldırmaya çalışmaması konusunda dile getirilmektedir. Bu anlamda, savaşı durdurmanın yeterli

¹⁹"Conclusions of the Peace Implementation Conference Held at Lancaster House London", 8 Aralık 1995.

olmadığı, savaşı ortaya çıkaran etken ve aktörlerin de ortadan kaldırılması gerektiği savunulmaktadır. Bu bağlamda, örneğin, milliyetçi Sırp Demokratik Partisi'nin (SDS) kapatılması gerektiği iddia edilmiştir.

Öncelik belirlemedeki eksiklik, yöntemsel olarak da “olabildiğince çok iş yap, sorunları çöz ve çabucak terk et” şeklinde özetlenen bir anlayışa yol açmıştır. Aslında bunun temel sebebinin, dönemin ABD Başkanı Bill Clinton'un Kongre'ye Bosna-Hersek'te yalnızca bir yıl kalacağı sözünü vermesi olduğu söylenebilir. Buna göre, bir yıl içinde işler tamamlanacak, seçimlerle yetkiler yerel (ve tercihen milliyetçi olmayan) güçlere devredilecek ve uluslararası aktörler -en azından ABD- bu süre sonunda ülkeden ayrılmış olacaktı. Bu aceleci yaklaşım açık bir başarısızlıkla sonuçlandı. Bir yıl dolduğunda hemen hemen hiçbir sorun çözülmemişti. Aceleye getirilerek düzenlenen seçimleri ise, savaşın tarafları oldukları düşünülen üç milliyetçi parti kazandı. Bu milliyetçi partiler savaş şartları siyaseten ortadan kalkmadığı için daha sonraki seçimleri de büyük ölçüde kazanmaya devam etmişlerdir.

Bu başarısızlığın ve öncelik sorununun ardından, uluslararası yönetimin yaklaşımı “kervan yolda düzülür” benzeri bir mantığa bürünmüştür. Yukarıda bahsedilen öncü başarısızlıklara ve yabancı güçler öngörüldüğü biçimde seçimlerden sonra ülkeden çekilmemesine rağmen, Kasım 1996'daki Barış Uygulama Konseyi aynı geniş çaplı amaçları yeniden benimsemiştir. Uluslararası aktörlerin yöntemindeki ilk dönüm noktası 1997 Bonn Zirvesi'yle gerçekleşmiştir. Bu zirvede yüksek temsilcinin yetkileri yasa yapmak ve seçimle gelmiş olanlar da dahil olmak üzere tüm kamu görevlilerini görevden alabilmek düzeyine kadar genişletilmiştir.²⁰ Bu doğrudan müdahalecilik, Lord Paddy Ashdown'un yüksek temsilci olduğu 2002-2005 yılları arasında doruğa ulaşmış ve görev tanımı, sömürge valiliği benzetmesine kadar varan ciddi ve sert eleştirilere yol açmıştır.²¹ Sonuçta uluslararası aktörlerin konumu, büyük hedefler ve isteksiz

²⁰ PIC Bonn Conclusions, 10 Aralık 1997, www.ohr.int.

²¹ “The Internationals and the Balkans: Time for Change? Debate between Gerald Knaus and Nicholas Whyte”, *IWPR Balkan Crisis Reports* No 505, 2 Temmuz 2004; Markus Bickel, “Calls Grow for Ashdown to Surrender 'Imperial' Powers” *IWPR Balkan Reports*, No 525, 12 Kasım 2004.

müdahaleciliğin garip bir bileşiminden daha açık hedefler ve doğrudan müdahaleciliğe doğru evrilmiştir.

Aslında, sorunun özü Dominik Zaum'un "Egemenlik Paradoksu" diye adlandırdığı durumdur: Uluslararası yönetim Bosna-Hersek'in egemenliğini tam olarak oluşturabilmek için bu ülkenin egemenliğinin önemli bir bölümünü elinde tutmaktadır.²² Yüksek Temsilcilik Ofisi de bu egemenlik ikileminin tam merkezinde yer almaktadır.²³

Yüksek temsilcinin Bonn Zirvesi sonrasında tanımlanan yeni rolü, elbette geniş ve yer yer sert tartışmalara neden olmuştur. Özellikle bu yetkileri geniş ölçüde kullanan Lord Paddy Ashdown'un başkanlığındaki dönem boyunca Yüksek Temsilcilik Ofisi Bosna-Hersek siyasetinde en etkili kurum olarak çalışmıştır. Dolayısıyla, zaten zayıf olan devlet kurumları, Yüksek Temsilcilik'in güçlenmesi ile daha da zayıflamıştır.

Bu çerçevede, meşruiyeti tartışma konusu olan Yüksek Temsilcilik Ofisi, Barış Uygulama Konseyi'nin mevcudiyetiyle kendisine meşru bir zemin kazanabilmektedir. Barış Uygulama Konseyi'nin hukuki statüsünün muğlaklığı konusunda tartışmalar olsa da, nihai olarak BM Güvenlik Konseyi'nin 1031 sayılı kararıyla gereksinim duyduğu meşruiyeti elde etmektedir. Dolayısıyla, yüksek temsilci de yaptıklarını BM Genel Sekreterliği'ne rapor etmekle yükümlüdür. Öte yandan, Yüksek Temsilcilik Ofisi'nin kararları ne Barış Uygulama Konseyi ne de BM tarafından denetlenmektedir. Bu bakımdan, esasen seçilmiş bir görevli ve kimin tarafından denetlendiği belli olmadığı halde, yüksek temsilci ülke siyasetine doğrudan müdahale etmektedir.²⁴

²² Zaum Dominik, "The Paradox of Sovereignty: International Involvement in Civil Service Reform in Bosnia and Herzegovina", *International Peacekeeping* 10/3, 2003.

²³ Şadan İnan Rüma, "Uluslararası Toplum ve Egemenlik: Bosna-Hersek Örneği", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 63/1, 2007, s. 237-272.

²⁴ Şadan İnan Rüma, "Uluslararası Toplum ve Egemenlik: Bosna-Hersek Örneği", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 63/1, 2007, s. 237-272; Valery Perry, "At Cross Purposes? Democratization and Peace Implementation Strategies in Bosnia and Herzegovina's Frozen Conflict", *Hum Rights Review* 10, 2009, s. 35-54.

Kararları açısından en tartışmalı yüksek temsilci olduğu düşünülen Ashdown, bu eleştirileri doğrudan reddederek, yetkilerinin Bosna-Hersek'in de dahil olduğu Dayton Antlaşması'nın yürütülmesinden sorumlu elli ülkenin yer aldığı Barış Uygulama Konseyi'nden geldiğini belirtmiştir. Kararlarının, uluslararası denetime olduğu kadar ülkenin anayasa mahkemesinin ve hatta Bosna-Hersek bir Avrupa Konseyi üyesi olduğuna göre, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin denetimine de açık olduğunu savunmuştur.²⁵ Ancak bütün bu denetimlerin nasıl bir mekanizma içinde çalıştığı kuşkuludur. Zira, şimdiye kadar hiçbir yüksek temsilci kararı -anayasa mahkemesi dahil- bu denetim mercilerinin incelemelerine maruz kalmamıştır.

Söz konusu bu tartışmalı müdahaleciliğe rağmen, Bosnalıların da konuya ilişkin görüşleri çeşitlilik göstermektedir. Eleştirel yaklaşımlar bazı temellere dayanmakla birlikte, esasen bu müdahaleciliğin devamı için yerel taleplerin olduğu da gözlemlenmektedir. Bir başka deyişle, bu uluslararası müdahaleciliğin temelsiz olmadığı ve yerelde bir karşılık bulduğu da iddia edilebilir. Öte yandan Bosna halkının önemli bir kısmının, Yüksek Temsilcilik Ofisi'nin sürecin en başından itibaren etkin bir şekilde hareket etmesi, milliyetçi siyasi partileri frenlemeye çalışması, organize suç çetelerini çökertmesi ve milliyetçi olmayan siyasi güçler oluştuğunda da rolünü azaltması gerektiği düşüncesine sahip olduğu söylenebilir.²⁶

Kısacası, Yüksek Temsilcilik Ofisi'nin ülkedeki varlığının yukarıda belirtildiği gibi kimi olumsuz tarafları bulunduğu dile getirilse de, bazı olumlu tarafları olduğunu kabul eden görüşler de mevcuttur.

5. Uluslararası Finansal Kuruluşların Politikaları ve Uluslararası Yardımların Temel Açmazları

Bosna-Hersek'te yaşanan yeniden yapılanma süreci serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecine koşut bir süreç olarak yürütülmeye çalışılmıştır. İlk aşamada, özellikle

²⁵ Paddy Ashdown, "Bosnia Needs Accelerated Reforms", *IWPR Balkan Crisis Report*, No 447, 23 Temmuz 2003.

²⁶ Şadan İnan Rüma, "Uluslararası Toplum ve Egemenlik: Bosna-Hersek Örneği", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 63/1, 2007, s. 237-272.

kurumsal çerçevenin oluşturulabilmesi için öngörülen düzenlemeler Dayton Antlaşması'nın uygulanmasını izlemekle görevlendirilen uluslararası kuruluşların danışmanlığı ve desteğiyle şekillenmiştir. Yeniden yapılanma sürecinde ortaya çıkan sorunlar, gerekli reformların gerçekleştirilmesine karşı gösterilen direnç ya da bu konudaki ayak sürümleri, uluslararası finansal kurumların desteklerini geciktirmeleri ve/veya Yüksek Temsilcilik Ofisi'nin doğrudan müdahaleleriyle aşılmıştır.

Bosna-Hersek'teki ekonomik yeniden yapılanma, serbest piyasa ekonomisinin yerleştirilmesi süreciyle barış sürecindeki ekonomik yeniden yapılanma sürecinin örtüştüğü bir zemin sunmaktadır. İki süreç arasında birbirine yaklaşan ve uzaklaşan unsurlar olmasına rağmen, ana akım yaklaşımın temel vurgusu barışın tesisi ve sürdürülebilirliği için ekonomik bir dönüşümün gerçekleştirilmesi gerektiğidir.²⁷ Serbest piyasa ekonomisinin oluşturulmasının yararı vurgusu, bağlamın tarihsel ve toplumsal özgüllüklerini göz ardı ederek hassas bir barış sürecinde ne türden politikalara ihtiyaç duyulduğu konusuna önem vermemektedir.²⁸ Hatta uluslararası finans kuruluşları, çatışma sırası ve sonrasında ve diğer zamanlar arasında önerdikleri politikalar bakımından bile bir fark gözetmemektedirler. Bu bağlamda, savaş ortamından yeni çıkmış ve meşruiyetini yeni kazanmış ülkelerin henüz tam olarak yeni sistemin gereksinimlerini sağlayamamış olmaları sebebiyle köklü bir değişime ve neo-liberal yönelimli bir devlet, ekonomi ve toplum yapısına geçişe uygun bir zemin oluşturduğu görüşü ileri sürülmektedir.²⁹ Bu çerçevede, Bosna-Hersek uygulanabilir bir örnek oluşturmaktadır. Bosna'daki uluslararası finans kuruluşlarının uyguladıkları politika ve öne sürdükleri şartların diğer Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde uygulanan stratejiyle aynı temele oturduğu, istikrarı ve yapısal reformları temel alan bir yaklaşım sergiledikleri görülmektedir. Bosna-Hersek'te uluslararası finans kuruluşlarının liderliğinde ortaya konan ve IMF, Dünya Bankası ve uluslararası aktörlerin sağladığı yardımlarla desteklenen istikrarın sürmesi, özelleştirme ve liberalleşmeye odaklı reform

²⁷ T. Donais, *The Political Economy of Peacebuilding in Post-Dayton Bosnia*, Routledge, Londrave New York, 2005, s. 16.

²⁸ R. Rothstein, "Fragile Peace and its Aftermath," R. Rothstein, (der.) *After the Peace: Resistance and Reconciliation* içinde, Lynne Rienner, Boulder, CO1999, s. 235-236.

²⁹ T. Donais, *The Political Economy of Peacebuilding in Post-Dayton Bosnia*, Routledge, Londrave New York, 2005, s. 29-30.

çalışmalarının dört temel ögesine bağlıydı: Para kurulu tarafından desteklenen sabit döviz kuru; bütçenin ağırlıklı olarak yeniden yapılanma için kullanılması, buna karşın iç piyasa borçlanmasından kaçınılması; yeniden yapılanmanın yurtdışından alınacak kredi ve hibelerle desteklenmesi; ve yapısal reformların hızlı bir şekilde gerçekleştirilmesi.

Bosna-Hersek örneğinde uluslararası kuruluşların sergiledikleri yaklaşımın açmazlarını vurgulamadan önce, Bosna-Hersek'in ekonomi-politik yapısına ve bu yapının ortaya konmaya çalışılan yaklaşımla etkileşimine bakmakta fayda bulunmaktadır.³⁰ Savaş süresince Bosna-Hersek'teki ekonomi-politik yapının etnik çizgide üçe bölünmüş³¹ olduğu görülmektedir. Her etnik grup hâkim olduğu bölgede kendi siyasi yönetiminin yanı sıra ekonomik yönetimini de oluşturmuş ve bu durum Bosnalı Sırp'ların Sırbistan-Karadağ, Bosnalı Hırvatların ise Hırvatistan'la kurdukları ilişkilerle derinleşmiştir. Dolayısıyla, siyasi bütünleşmeyle birlikte çok parçalı ekonomik yapının da tek bir çatı altında toplanması Dayton sürecinin önceliklerinden biri olmuştur. Bu bağlamda, Bosna-Hersek'in kontrolünü ele alan uluslararası aktörlerin önceliği kurumsal yapının oluşturulmasıyla bölgeler arasındaki makroekonomik birliğin sağlanması olmuştur. Kurumsal yapıyla ilgili hukuki altyapının önemli bir bölümünün ancak 1998 ortalarında gerçekleştirildiği görülmektedir.³² Uluslararası aktörler ve kuruluşların temsilcileri, gecikmelerin temel nedeninin yerel siyasetçilerin milliyetçi yaklaşımları olduğunu iddia etmiştir.

Savaş sonrası yapılanma öncelikleri konusunda uluslararası kuruluşlar ile yerel yöneticiler arasında ilk andan itibaren bir görüş ayrılığı olduğu ortaya çıkmıştır. Bu durumun Bosna-Hersek'in ekonomik yapısı ile neo-liberal politikaların öncelikleri arasındaki uyumsuzlukla ilgili olduğu belirtilmelidir. Savaşın öncesinde Bosna-Hersek'in GSYH'sinin %50'sine yakın bir bölümü (ve aynı zamanda istihdamın %50'ye yakını) 12 büyük şirketin sürüklediği sanayi ve madencilik alanlarından oluşmaktaydı. Ancak

³⁰ Nikolaos Tzifakis ve Charalambos Tsardanidis, "Economic Reconstruction of Bosnia and Herzegovina: The Lost Decade", *Ethnopolitics* 5/1, Mart 2006, s.67-84.

³¹ Asım Mujkić ve John Hulsey, "Explaining the Success of Nationalist Parties in Bosnia and Herzegovina", *Politička Misao* 47/2, 2010, s. 143-158.

³² *Economist Intelligence Unit Bosnia Country Profile 1998-1999*, s. 13 (bundan sonra EIU olarak anılacaktır).

savaşın yol açtığı büyük yıkım sonunda sanayi tesisleri ciddi biçimde zarar gören ve ticari bağlantıları kopan Bosna-Hersek, önemli bir kayba uğramıştır. Rakamlarla ifade edecek olursak, sanayi üretimi %9 seviyelerine, 1991 yılında 8,6 milyar dolar olan GSYH ise savaşın ardından 1995 yılında 2,1 milyar dolara, kişi başına düşen GSYH ise aynı dönemde 1.979 dolardan 501 dolara gerilemiştir.³³ Dayton Antlaşması sonrası yeniden yapılanma sürecinde Dünya Bankası'yla Bosna-Hersekli yetkililer arasında işletme büyüklüklerine göre hangi firmalara öncelik verilmesi gerektiği konusunda fikir ayrılığı ortaya çıkmıştır. Uluslararası kuruluşların odak noktası küçük ve orta ölçekli işletmeler olurken, Bosna-Hersekli yetkililer GSYH ve istihdam açısından savaş öncesinde önemli bir yer tutan büyük işletmelerin göz ardı edilmemesi gerektiğini savunmuşlardır.³⁴ Uluslararası finans kuruluşları bu noktada büyük işletmelerin yeniden yapılandırılmasının uzun vadeli olacağını ve sürdürülebilir bir ekonomik toparlanma sürecine katkı sağlamayacağını dile getirmiş, savaş öncesinde de önemli bir sorun olan işsizlik konusuna ve ekonomik zorluklara çözüm olamayacağını öne sürmüşlerdir.³⁵ Bu çerçevede serbest piyasa ekonomisine geçiş için gerekli olan reform ve özelleştirmelerin gerçekleştirilmesinin Bosna-Hersek'in uzun vadeli toparlanmasının önünü açabileceği görüşünü savunmuşlardır. Buna göre, büyük işletmelerin yeniden yapılandırılması ancak küçük parçalara bölünmeleri ve bu sürece dahil edilmeleriyle mümkün olabilecekti. Bu uyuşmazlığın aşılması Yüksek Temsilcilik Ofisi'nin devreye girmesiyle gerçekleşmiş ve yüksek temsilci kurumsal yapının oluşturulması için müdahalelerde bulunmuştur. 1998 yılında özelleştirme kanununun dikte edilmesi ve Aralık 2000'de ekonomik reformların hızlı bir şekilde devam ettirilebilmesi amacıyla bir dizi kanunun yürürlüğe sokulması Bosna-Hersek'teki iktisadi yapıya uluslararası müdahalenin iki önemli örneğini oluşturmaktadır.

Savaşın ekonomik yapıda yarattığı yıkım nedeniyle Bosna-Hersek, savaş sonrası yeniden yapılanma sürecinde uluslararası kuruluşların yardımına ihtiyaç duymuştur. İlk

³³ EIU Bosnia CP 1997-1998, s.13.

³⁴ EIU Bosnia CP 1996-1997, s. 18.

³⁵ Yugoslavya İstatistik Kurumu'na göre Bosna Hersek'teki işsizlik oranı 1989'da % 20,3 1990 yılında ise %21,2 seviyelerindedir. Oranın 1991'deyse %30'lara yükseldiği belirtilmektedir: *Bkz.Economist Intelligence Unit, Country Profile: Bosnia and Hercegovina, Croatia and Slovenia, 1996-1997, s. 19 ve Economist Intelligence Unit, Country Profile: Bosnia and Hercegovina and Croatia, 1997-1998,s. 12-13.*

aşamada en önemli sorunlar yoksulluk ve %40'ı aşan işsizlikle sosyal güvenlik olarak göze çarpmaktadır. Savaşın yarattığı yıkım nedeniyle Bosna-Hersek'teki hiçbir taraf yokluk içindeki topluma sosyal güvenlik olanakları sağlayabilecek durumda değildir. Savaş sonrasında farklı dönemlerde toplanan uluslararası konferanslarda özellikle altyapı, barınma, temel sağlık ve eğitim hizmetlerinin oluşturulması, toplumun yardıma en muhtaç kesimlerine yardım edilmesi, kurumsal yapılanma ve üretimin başlatılması gibi temel ihtiyaçlar için destek toplanmıştır. İlki Nisan 1996'da Brüksel'de toplanan yardım konferansında, Bosna-Hersek'in yeniden yapılanma süreci için sonraki dört yılda 5,1 milyar dolar yardım toplanması hedeflenmiş, ancak 4,3 milyar dolarlık kısım için söz verilmiş ve 3 milyar dolarlık yardım için bağlantılar kurulmuştur. 1997 yılı sonuna kadar 1,8 milyar dolarlık yardımın dağıtılması için gereken işlemler tamamlanmıştır. Ancak, toplam yardımın % 77'sini belirli amaçlar için kullanılmak üzere verilen destekler, %19'unu krediler ve sadece %4'ünü hiçbir imtiyaz gerektirmeyen hibeler oluşturmuştur.³⁶ Yeniden yapılanma programının önemli bir kısmını altyapı ve barınma ihtiyaçları oluşturmuştur. Özellikle temel altyapının hizmetlerinin iyileştirilmesinin bütünleştirici bir etki yaratacağına özel bir vurgu yapılmıştır. Bu gerçeği yadsımak mümkün değildir. Demiryolu, karayolu ve iletişim altyapısının yeniden işlevsel hale getirilmesinin üretim ve ticaretin geliştirilmesi ve mültecilerin geri dönüşlerini desteklemesi açısından da toplumlararası bütünleşmeye katkıda bulunacağı öngörülmüştür. Sanayi ve madenciliğin GSYH'ye katkısı 1990'ların ikinci yarısında ancak %20 seviyelerine ulaşabilmişken, özellikle ticaret ve inşaat sektörlerinde hızlı bir gelişim gözlemlenmiştir. İnşaat sektöründeki gelişmeleri özellikle altyapı ve barınma ihtiyaçlarının giderilmesine verilen öncelikle açıklamak olasıdır. Bunun yanında, altyapının yeniden kurulması uluslararası kuruluşların askeri ve sivil amaçlı işlevlerini etkin bir şekilde yerine getirebilmesi açısından da önem teşkil etmiştir.

Diğer yandan, ilk aşamada gelen yardımların sadece %10 kadarı 2000 yılı itibarıyla üretimin canlandırılması amacıyla kullanılmıştır.³⁷ Ortaya çıkan üçlü yapıda, federatif yönetimin bütçesinin 1990'lı yılların ikinci yarısı ve 2000'li yılların başında yaklaşık

³⁶EIU Bosnia CP 1998-1999, s. 15.

³⁷EIU Bosnia CP 1999-2000, s. 22.

%70'lik, ikinci yarısında ise yaklaşık %50'lik bir bölümü dış borçları ödemeye ayrılmıştır. Bunun yanında, devletin/bürokrasinin çok katmanlı yapısının giderek genişlemesi de yatırımlar için gereken kaynağın önemli bir kısmının maaş olarak ödenmesine yol açmıştır. Tüm bunlar yabancı desteğin yatırımlar için ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Uluslararası yardımlar, 1997 yılında GSYH'nin %42'sini oluştururken 2000'li yılların ilk yarısında %20'lere gerilemiştir.³⁸ Yurtiçi gelirler devlet harcamalarını karşılamak için kullanılırken, sermaye yatırımları yurtdışından gelen yardımlarla gerçekleştirilmiştir. Yardımların gerilemesiyle birlikte yatırımlarda da bir gerileme yaşanmıştır. Bu durum zaman içinde Bosna Hersek'in dış yardımlara ne kadar bağımlı hale geldiğinin bir göstergesidir.

Bosna-Hersek'i fiili olarak yöneten, ekonomik kaynaklar üzerinde tasarruf yetkisine sahip uluslararası aktörler ve finans kuruluşlarının kurumsallaşma konusunda ilerleme sağlayamaması, ülkede çalısır bir serbest piyasa ekonomisinin oluşturulmasında da başarısızlık yaşanmasına neden olmuştur. 2000'li yıllarda uluslararası finans kuruluşları sağladıkları mali desteği artan bir şekilde yapısal reformlarla ilgili meselelere ayırmışlardır. Bu dönemde de özelleştirmeler darboğazda olan kamu kuruluşlarının önüne temel çözüm yolu olarak konmaya devam etmiştir. Kamu kuruluşlarının özelleştirilmesinin devlet için yarattığı yük açısından, bütçedeki sorunların giderilmesi bakımından da önemli olduğu vurgulanmaktadır. 2000'li yılların ikinci yarısıyla birlikte özellikle madencilik ve imalat sanayi alanlarında sınırlı özelleştirmeler ile doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının arttığından bahsetmek mümkündür. Bosna-Hersek'e 1994-2010 yılları arasında toplam 7 milyar dolar tutarında yabancı yatırım yapılmış, bunun 6 milyar dolara yakın bölümü 2000 ilâ 2010 yılları arasında gerçekleşmiştir.³⁹ Bu gelişmeyle birlikte hem sanayi üretimi hem de ihracatta artışlar gözlenmiştir. Ancak, bunun iş ve yatırım ortamındaki iyileşmeden ziyade uluslararası konjonktürle ilgili olduğu öne sürülebilir. 2000-2010 yılları arasında Güneydoğu Avrupa'ya yapılan toplam yabancı yatırımların tutarı 5,68 milyar dolardan 76,41 milyar dolar seviyesine

³⁸EIU *Bosnia CP 2003*, s. 33, *EIU Bosnia CP 2005*, s. 33.

³⁹ UNCTAD: *World Investment Report 2011: Non-Equity Modes of International Production and Development*, New York ve Cenevre: United Nations, 2011, s. 194.

çıkmıştır.⁴⁰ Bu değişimin temel açmazlarından biriye, ekonomik yapının siyasi bölünmüşlüğü yansıtması ve kuruluşların etnik-dini partilere kaynak yaratmak amacıyla kullanılıyor olmasıdır. Bu paylaşım özelleştirmelerde sorunlara ve gecikmelere neden olurken, Bosna-Hersek'in en büyük işletmelerinden Mostar Alüminyum'un özelleştirmesinde olduğu gibi çeşitli skandallara da neden olmaktadır.⁴¹ Siyasi belirsizlik, yapısal reformlardaki aksak ilerleme ve gerçekleştirilen yasal düzenlemelerin uygulamasında yaşanan sıkıntılar, yabancı yatırımcıların Bosna-Hersek'e yatırım uygulama konusuna temkinli yaklaşmasına neden olmaktadır. Ancak burada uluslararası aktörlerin de sorumluluğu olduğu belirtilmelidir. Uluslararası aktörler ve kuruluşlar Bosna-Hersek'in ihtiyaç duyduğu, siyasi bölünmüşlüğü aşacak politikaları sunamadıklarından ekonomik reform ve yeniden yapılanma süreçlerinde sürekli aksamalar meydana gelmektedir. Ekonomik anlamda bölünmüşlüğün en önemli göstergesi Bosna-Hersek'in kendi birimleri, yani Boşnak-Hırvat Federasyonu ile Bosna Sırp Cumhuriyeti arasında ortak tek bir piyasa oluşumunun sağlanamamasıdır.

Savaş nedeniyle dönüşüm süreci geç başlamış olmasına ve savaş sonrasında devlet yapısının oluşturulması konusunda yaşanan sıkıntılara rağmen, Bosna-Hersek'teki dönüşüm süreci uluslararası aktörler ve kuruluşların yaklaşımlarının harfiyen uygulandığı bir laboratuvar alanı oluşmuştur. İstikrarı sağlama, liberalleşme ve özelleştirme politikalarının kurumsal boşluk veya tıkanıklık içerisinde ilerletilmeye çalışılmasının sosyoekonomik açıdan başarısız sonuçlar yarattığı söylenebilir. Bosna-Hersek'te resmi rakamlara göre işsizlik %27,6 seviyelerinde bulunmaktadır. Ancak, gençler arasındaki işsizlik %60'lar seviyesinde seyretmektedir. Dahası, gençlerin önemli bir kısmı uzun süreli işsizlik sorunuyla boğuşmakta; iş bulma, yerleşme veya farklı nedenlerle yurtdışına kaçmaktadır. Bosna-Hersek hükümetinin gençlik politikasını belirlemek amacıyla 2008 yılında yapmış olduğu bir çalışma, halihazırda işsiz olan

⁴⁰ UNCTAD: *World Investment Report 2011: Non-Equity Modes of International Production and Development*, New York ve Cenevre: United Nations, 2011, s. 194.

⁴¹ Michael Pugh, "Postwar Political Economy in Bosnia and Herzegovina: The Spoils of Peace", *Global Governance* 8/4, 2002, s. 475.

gençlerin %9'unun yurtdışına gitmek için girişimde bulunduğunu göstermiştir.⁴² Bu durumun aşılması için UNDP ve farklı AB ülkeleri tarafından desteklenen çeşitli programlar uygulanmaktadır.⁴³ İşsizliğin yanı sıra yoksulluk da önemli bir rakama ulaşmıştır ve %20 seviyesinde seyretmektedir.⁴⁴ Benzer kaygılar ülkeye geri dönüşleri de etkilemektedir. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği verilerine göre, Eylül 2011 itibarıyla yaklaşık 1,03 milyon mülteci geri dönüş yapmış; ancak 2008 ve sonrasında yapılan geri dönüşlerde ciddi bir gerileme yaşanmıştır. Son on yıldır ortalama % 5-6 düzeyinde büyüyen bir ülkenin işsizlik ve yoksulluk gibi sorunlarda elle tutulur bir ilerleme kaydedememesi önemli bir yetersizliğe işaret etmektedir.

6. Uluslararası Düzlemde Tıkanıklık: Butmir Süreci

Adını Saraybosna yakınlarında bulunan bir askeri karargâhtan alan Butmir Süreci, küresel güçler olan ABD ve AB'nin Bosna-Hersek'te yapılmasını istedikleri reformları yerel siyasetin aktörleri olan Boşnak, Sırp ve Hırvat liderlerin kabul etmelerini sağlamak için 19 Ekim ve 25 Kasım 2009 tarihlerinde sundukları iki reform paketini içeren diplomatik bir girişimdir.⁴⁵ Butmir Süreci'nin dört farklı boyutu vardır. Birinci boyutu, bu girişimin ABD ve AB tarafından gerçekleştirilmiş olmasıdır.⁴⁶ Başka bir deyişle Butmir Süreci konusunda Yönlendirme Kurulu üyelerinin tümünün belirlediği ortak bir tutum yoktur. İkinci olarak, ABD ve AB birlikte hareket etmiş olmalarına rağmen, hedefleri aynı değildir.⁴⁷ Ayrıca, süreç içerisinde AB içinde de farklı seslerin yükseldiği

⁴²"Council of Ministers, Bosnia and Herzegovina, Young People in Need of Youth Policy! Analysis of the Position of Young People and the Youth Sector in BiH", *Final Report Prepared for the Drafting of the BiH Youth Policy*, 2008, s. 137.

⁴³ Konu hakkında UNDP internet sitesinden bilgi alınabilir, *bkz.*

<http://europeandcis.undp.org/home/show/9C08D85A-F203-1EE9-BBA7CB7176B7AF2E>.

⁴⁴ *Bkz.* "Ministry of Finance and Treasury of Bosnia and Herzegovina and United Nations Country Team in Bosnia and Herzegovina, Progress towards the Realization of Millennium Development Goals in Bosnia and Herzegovina 2010", Saraybosna, Temmuz/Ağustos 2010,

<http://www.undp.ba/index.aspx?PID=7&RID=633>; "Agency For Statistics of Bosnia and Herzegovina, The BiH Household Budget Survey 2007, Poverty and Living Conditions", Saraybosna, 2007, http://www.bhas.ba/ankete/hbs_07_001-en.pdf.

⁴⁵ Robert M. Hayden, "The Continuing Reinvention of the Square Wheel The Proposed 2009 Amendmentsto the Bosnian Constitution", *Problems of Post-Communism* 58/2, Mart-Nisan 2011, s. 3-16.

⁴⁶ Steven Woehrel, "Bosnia: Current Issues and U.S. Policy", *Congressional Research Service, R40479*, 20 Haziran 2011, s.1-14.

⁴⁷ Steven Woehrel, "Bosnia: Current Issues and U.S. Policy", *Congressional Research Service, R40479*, 20 Haziran 2011, s.1-14.

ortaya çıkmıştır. Üçüncüsü, anayasa reformunun gerçekleştirilmesinin, tasavvur edildiğinden daha zor olduğu bir kez daha açıklık kazanmıştır. Dördüncü boyutu ise, bu sürecin sonunda Bosna-Hersek Sırp Cumhuriyeti'nin liderliğinin güçlenmiş olmasıdır. Uluslararası Butmir Süreci'nin başarısızlıkla sonuçlanması yeni bir başlangıca yol açmış ve bölgesel aktörler de kendi girişimlerini ortaya koyma fırsatı bulmuşlardır. Bu konu aşağıda ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

6.1 Butmir Süreci Birinci Boyut: ABD ve AB'nin Ortak Girişimi

ABD ve AB'nin ortak bir girişimde bulunmalarının nedenleri arasında şunlar gösterilebilir: Bosna-Hersek'te yerel düzlemde süregiden siyasi kriz, devlet mekanizmalarının karar alma süreçlerindeki tıkanıklık, dönüşüme karşı gösterilen direnç gibi devlet ve devletin içindeki yapılar bağlamında var olan sorunlar, Butmir girişiminin içsel sebeplerini oluşturmaktadır. Sözü edilen bu iç sorunların yaratabileceği uluslararası problemler karşısında ABD ve AB'nin devam eden krize kayıtsız kalamayacağı bir noktaya gelinmiştir. Bosna-Hersek'te yaşanabilecek bir çatışma dünya kamuoyu nezdinde ABD ve AB'nin bölgedeki nüfuz ve güvenilirliğini sorgulanır hale getirebilirdi. Küresel düzlemde hegemonyasını sürdürebilir kılmaya çalışan ABD ile, savunduğu değerlere bağlı, dönüştürücü bir gücü olduğunu iddia eden AB'nin Bosna-Hersek'te yaşanmakta olan bir sorunu dahi çözemiyor olmasının yaratabileceği izlenim, bu iki uluslararası aktörü ortak bir girişimde bulunmaya yöneltmiştir. ABD'nin Bosna-Hersek'e yönelik politikasında maliyeti doğrudan kendi üzerine alarak öncü rolü oynamak yerine, bütün yükü AB'nin üstlenmesini veya ağırlıklı olarak kendisiyle paylaşmasını öngören stratejisi hesaba katıldığında, ABD'nin bu aşamada neden AB'yle ortak bir girişimde bulunmuş olduğu anlaşılmaktadır. Tüm bunlara, Obama yönetiminin bir başarı hikâyesi arayışı içinde olması, AB dönem başkanlığını bu dönemde üstlenmiş olan İsveç'in Dışişleri Bakanı Carl Bildt'in de bu konuya kişisel olarak özel bir önem atfetmesi⁴⁸ gibi nedenler de eklendiğinde, Butmir Süreci'nin uluslararası bağlamdaki gerekliliği daha iyi anlaşılmaktadır.

⁴⁸ "Bildt, Whose Country Assumes the EU's Rotating Presidency in July, Arrived in Sarajevo", *bkz.* "Inzko Urges BiH Parliament to Accelerate Legislative Process", 8 Nisan 2009,

Butmir Süreci, Barış Uygulama Konseyi (*Peace Implementation Council*) Yönlendirme Kurulu (*Steering Board*) olarak, ABD ve AB dönem başkanı İsveç'in ortak girişimi olarak ortaya çıkmasına rağmen, bu girişimin AB üyelerinin tamamını memnun ettiğini ileri sürmek doğru değildir. Yönlendirme Kurulu üyelerinden Rusya ve Fransa'nın bu süreci doğrudan desteklememiş olduğu bilinmektedir.⁴⁹ Bu tutum küresel ölçekte olduğu gibi AB içinde de farklı duruşların varlığına işaret etmektedir.

6.2 Butmir Süreci İkinci Boyut: Hedef Farklılığı

ABD Dışişleri Bakanı Vekili James Steinberg ile İsveç Dışişleri Bakanı Carl Bildt'in başkanlık ettiği Butmir Süreci, 2009 yılı Ekim ayında sunulan ve kısmen revize edilerek Kasım ayında yeniden öne sürülen anayasa reform paketi ile Bosna-Hersek'in AB'ye yaklaşmasını sağlamak üzere yeni bir başlangıç yapılmasını öngören tekliflerden oluşmaktaydı. ABD ve AB dönem başkanı İsveç'in bu girişimden beklentileri aynı değildi. İsveç'in hedefi, BM şemsiyesi altında çalışan Yüksek Temsilcilik Ofisi'nin yetkilerinin AB içinde oluşturulan Bosna için AB Özel Temsilcisi'ne (European Union Special Representative) devredilmesini sağlamak ve bu süreçte ABD'nin desteği ile Bosna-Hersek'in merkezi devlet yapılarını güçlendirmek üzere anayasa reform paketini Boşnak, Sırp ve Hırvat liderlerine kabul ettirmektir. Anayasa reform paketini destekleyen ABD ise Yüksek Temsilcilik yetkilerinin aceleyle AB Özel Temsilciliği'ne devredilmesine ve Yüksek Temsilcilik'in fiilen kapatılmasına karşıydı.⁵⁰ Bu farklı hedef ve yaklaşımlar

http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/en_GB/features/setimes/newsbriefs/2009/04/08/nb04; "The Butmir Summit: Seeking to Move out of the Impasse, International Security Forum", 20 Ekim 2009, http://www.inter-security-forum.org/index.php?option=com_content&view=article&id=90:the-butmir-summit-seeking-to-move-out-of-the-impasse&catid=37:general&Itemid=147; Risto Karajkov, "From Dayton to Butmir: The Future of Bosnia", *World Politics Review*, 12 Kasım 2009; "Commissioner Rehn Co-chairs at Butmir Meeting with Bosnian Leaders", http://ec.europa.eu/enlargement/press_corner/whatsnew/news/091028_en.htm; "Bosnia on the Brink", 18 Kasım 2009, <http://www.presseurop.eu/en/content/article/139771-bosnia-brink>

⁴⁹ "Balkan Tango: The EU's Disjointed Policies Compound Bosnia's Paralysis", *German Council on Foreign Relations*, <https://ip-journal.dgap.org/en/ip-journal/regions/balkan-tango>; "Bosnia's Dual Crisis", *International Crisis Group Policy Briefing*, No: 57, Saraybosna/Brüksel, 12 Kasım 2009.

⁵⁰ Steven Woehrel, "Bosnia: Current Issues and U.S. Policy", *Congressional Research Service*, R40479, 20 Haziran 2011, s.1-14; Carlos L. Yordan, "Integrating Bosnia into Europe: Examining the Office of the High Representative's State-Building Strategies", Yıllık ISA Kongresi için hazırlanan bildiri, 2009.

söz konusu ortak girişimin gerçekte üzerinde yeterince mutabakat sağlanmadan üretilen bir girişim olduğuna işaret etmektedir. İki farklı siyaset anlayışının birbiriyle örtüşmemesi nedeniyle Butmir Süreci'nin uluslararası ilişkiler boyutu başarısızlığa uğramıştır.

6.3 Butmir Süreci Üçüncü Boyut: Anayasa Reformunun Zorlukları

Butmir Süreci'nin üçüncü boyutunu anayasa reform paketi oluşturmaktadır. ABD ve AB'nin mutabık kaldığı anayasa reform paketi, Nisan 2006 paketi olarak bilinen yargı ve mali kontrol mekanizmalarını merkezi devlet nezdinde güçlendirmeyi amaçlayan girişime ek olarak, karar alma mekanizmalarında Dayton Antlaşması'nda ve ona ekli anayasada bulunan adem-i merkezîyetçi ve özerk-birim (entite) yapılarda etnik temsil esasına dayalı bir yetki değişimi yerine, merkezi devlet organlarını güçlendirerek etnik temele dayalı karar alma ilkesini merkezi devlet organlarına devretmeyi amaçlamaktadır. Bunu da halen uygulanmakta olan temsil oranını sayısal olarak artırmanın yeni bir yapı yaratacağı varsayımından hareketle öngörmektedir. İyi niyetli yaklaşımı bakımından önemli olmakla birlikte, uluslararası bir antlaşma niteliğinde olan Dayton'a esas teşkil eden anlayışı değiştirmeye yönelik düzenlemeler içermeyen bu girişimlerin sorunun çözümüne katkısının son derece sınırlı kalmaya mahkûm olduğu açıktır.

1992-1995 yılları arasında yaşanan savaşın Bosna-Hersek'te birlikte yaşayabilmeyi önemli ölçüde imkânsızlaştırdığı Dayton Antlaşması ve ona ekli anayasanın karşılıklı güvensizliği pekiştirdiği yukarıda dile getirilmiştir. 1995'ten bugüne kadar bu durumun nasıl tersine çevrilebileceği sürekli tartışılıyor olmasına rağmen, asıl hata yinelenmektedir. Anayasa reform paketlerinde devamlılık gösteren ve temelden yanlış olan devlet-toplum ilişkilerini dini-etnik temsil ilkesinden hareket ederek düzenleme girişimi bütünüyle sorgulanmadığı müddetçe, mevcut üç dini-etnik grup kendilerini ayrı birer ulus olarak tanımlamaya devam edecek⁵¹ ve içlerinden herhangi birinin süreci

⁵¹ Dejan Guzina, "Dilemmas of Nation-building and Citizenship in Dayton Bosnia", *National Identities* 9/3, Eylül 2007, s. 217-234.

tıkayabildiği bir anayasal düzenlemeden çıkabilmek mümkün olmayacaktır.⁵² Bu nedenle, anayasa reform paketi uluslararası aktörler (ABD ve AB) tarafından tümüyle desteklense dahi, yerel düzlemde her zaman araçsal olarak kullanılmaya devam edecektir. Butmir Süreci, bu gerçeğin bir kez daha görülmesine hizmet etmiştir.

6.4 Butmir Süreci Dördüncü Boyut: Yerel Düzlemin Önemi

Yukarıda saptanan her üç boyutta tekrarlanan başarısızlıklar Bosna-Hersek Sırp Cumhuriyeti liderliğinin bu süreçten güçlenerek çıkmasına yol açmıştır. Sırp Cumhuriyeti liderliğini yürüten Milorad Dodik görüşmelerin her aşamasında anayasa reformuna önkoşul olarak Yüksek Temsilcilik Ofisi ve AB önderliğinde NATO güçlerinin yerini almış olan EUFOR'un yürütme gücünün ortadan kaldırılmasını şart koşmuştur. Bu dönemde, AB dönem başkanı İsveç'in Dışişleri Bakanı Carl Bildt'in de Yüksek Temsilcilik Ofisi'nin kapatılmasını hedeflemesi Dodik'in pazarlık gücünü artırmıştır. Dodik sıkça Hırvat tarafının üçüncü özerk-birim (entite) olma talebini besleyen çıkışlar yaparak, Boşnak lideri görüşmelerde yalnızlaştırmaya da gayret etmiştir. ABD'nin bir başarı hikayesi üretme isteği ve AB dönem başkanı İsveç'in Yüksek Temsilcilik Ofisi'nin kapatılması doğrultusundaki ısrarcı tutumu da Dodik'in 1997 Bonn Gücü olarak adlandırılan Yüksek Temsilci'nin yürütme yetkisi gücünü açıkça tanımayacağını ilan etmesine imkân sağlamıştır. Bosna-Hersek Sırp Cumhuriyeti liderliği için bu yeni bir nirengi noktası anlamı taşımıştır. Tartışılan anayasa reform paketi önerileri yalnızca 19 Ekim ve 25 Kasım 2009 tarihlerinde reddedilmekle kalmamış, ayrıca hukukun üstünlüğü ilkesini yerleştirmek üzere oluşturulan uluslararası hâkim ve savcılar kurulunun görev süresinin uzatılıp uzatılmayacağı dahi tartışma konusu haline gelmiştir. Uluslararası hâkim ve savcılar kurulu ile Dayton Antlaşması'nın uygulanmasına vekâlet eden Barış Uygulama Konseyi'nin bazı üyeleri, savaşta işlenen ve organize suçlara karşı hukukun üstünlüğü ilkesini yerleştirmek üzere bu kurulun görev süresini üç yıllığına uzatma kararını alırken, Dodik buna karşı çıkmıştır.⁵³ Dodik daha da ileri giderek bu uzatma

⁵² Robert M. Hayden, "The Continuing Reinvention of the Square Wheel The Proposed 2009 Amendments to the Bosnian Constitution", *Problems of Post-Communism* 58/2, Mart-Nisan 2011, s. 3-16.

⁵³ "A New Round of Negotiations Began in Butmir", 21 Ekim 2009, <http://dalje.com/en-world/a-new-round-of-negotiations-began-in-butmir/278808>; "No Agreement in BiH's Butmir Talks", 21 Ekim 2009, http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/en_GB/features/setimes/newsbriefs/2009/10/21/nb-

gerçekleşirse Bosna-Hersek Sırp Cumhuriyeti'nin Yüksek Temsilcilik'in kararını tanıyıp tanımayacağı hakkında referanduma gideceği tehdidinde bulunmuştur. Dodik'in bu tehdidi karşısında Barış Uygulama Konseyi'nin büyükelçileri 14 Aralık 2009'da uluslararası hâkim ve savcılar kurulunun yetkisini uzatma kararını yalnızca savaş suçları ile sınırlayıp, yolsuzluk ve organize suçlar kısmını ilga etmeye karar vermişlerdir. Yalnızca Türkiye ve Kanada yetki uzatımının yolsuzluk ve organize suçları da içermesi gerektiğini dile getirmiş, bunların dışındaki Barış Uygulama Konseyi üyeleri (ABD ve AB üyeleri dahil) yetki uzatımını sadece savaş suçları ile sınırlamayı kabul etmişlerdir. ABD ve AB'nin taviz vererek Butmir Süreci'nin tamamen sonlanmasını engellemeye yönelik yaklaşımları karşısında, Dodik daha ileri talepler öne sürmeye başlayarak Yüksek Temsilcilik Ofisi'nin yürütme gücünün referanduma götürülmesi önerisini, daha sonra Bosna-Hersek Sırp Cumhuriyeti'nin Bosna-Hersek içinde kalıp kalmayacağını referanduma götürülmesi şeklinde gündeme getireceğini ifade etmiştir.⁵⁴

Dodik'in kendi teklifiyle 13 Nisan 2011'de Sırp Cumhuriyeti'nin Halklar Meclisi'nde alınan kararı sıkça tehdit aracı olarak kullanmasını ve Butmir Süreci'nde yaşanan başarısızlığı, Boşnaklar, kendilerinin yalnızlaştırılması olarak okumaya başladılar. Daha da ileri giderek, ABD'nin Boşnakları yalnız bırakabileceği endişesini dile getirerek, bu siyasi kriz döngüsünü "devlet krizine" yol açacak bir gelişme olarak yorumladılar.⁵⁵

Uluslararası düzlemde yaşanan bu çarpıcı ama başarısız Butmir Süreci, ABD ve AB'nin Bosna-Hersek'te yaşanan gelişmeleri tek başlarına çözemeyeceklerini göstermiştir. ABD anayasal reform projesini ağırdan almaya başlarken, AB tarafında da AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Catherine Ashton başarısızlığı kabullenerek

03; "Inzko: International Community Will Prevent Any Conflict in BiH", 29 Ekim 2009, http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/en_GB/features/setimes/features/2009/10/29/feature-01

⁵⁴ "Butmir Process' to Be Continued", 22 Ekim 2009, <http://www.emg.rs/en/news/region/102096.html>; "Balkan Tango: The EU's Disjointed Policies Compound Bosnia's Paralysis", German Council on Foreign Relations, <https://ip-journal.dgap.org/en/ip-journal/regions/balkan-tango>.

⁵⁵ *Bosnia Daily*, 14 Nisan 2011, 15 Nisan 2011; *Milliyet*, 10 Mayıs 2011; Morton Abramowitz, "The Death of the Bosnian State", *The National Interest*, 20 Temmuz 2011; "Interview: Morton Abramowitz On The End Of Bosnia", *Radio Free Europe*, 13 Ağustos 2011; "Assessing the Potential for Renewed Ethnic Violence in Bosnia and Herzegovina: A Security Risk Analysis Atlantic Initiative Democratization Policy Council" *A Report*, haz. Vlado Azinović, Kurt Bassuener ve Bodo Weber, Ekim 2011.

Yüksek Temsilcilik Ofisi'nin kapatılması girişimlerini yavaşlatmıştır. Böylece AB Özel Temsilcisi'nin yetki devri süreci hız kesmiştir. Yüksek Temsilcilik Ofisi'nin kapatılması isteği şimdilik rafa kaldırılmış izlenimi yaratmaktadır.

7. Türkiye'nin Yeri ve Rolü

Butmir Süreci'nin başarısızlığa uğraması, Türkiye açısından bir yönüyle Bosna-Hersek'te gerçekleşen bir devlet krizi anlamına gelmiş, diğer taraftansa Butmir Süreci çerçevesinde 2009 Ekim ayında oluşturulan üçlü danışma mekanizmasına işlerlik kazandırılarak Türkiye'nin bölgede aktif bir rol oynayabilmesine imkân doğurmuştur. Diğer bir ifadeyle, uluslararası arenada yaşanan Butmir fiyaskosu ve yerelde Bosna-Hersek içinde Boşnaklar ile Sırp'lar arasında köprülerin giderek atılmaya başlanması ve Hırvatların da üçüncü bir özerk-birim (entite) olmayı istemeleri, Boşnakları olduğu kadar Türkiye'yi de alarma geçirmiş, sonuçta Türkiye'yi bu sürecin tamamen kontrolden çıkmasını önlemek amacıyla bölgesel girişimlerde bulunmaya sevk etmiştir. ABD ve Barış Uygulama Konseyi'nin bazı üyeleri Türkiye'nin bu girişimine destek verirken, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi başta olmak üzere bazı AB üyesi devletlerse Türkiye'nin söz konusu girişimlerine karşı çıkmışlardır.⁵⁶ Türkiye'nin Balkanlar'da yürüttüğü -bir ucu yeni-Osmanlılık olarak adlandırılmaya kadar götürülen- aktif dış politikası⁵⁷ önemli ölçüde, aşağıda belirtilen üçlü danışma mekanizması çerçevesinde yapılan görüşmelerde Türkiye'nin aktif bir rol oynamasına ilişkindir.

Üçlü danışma mekanizması çerçevesinde Türkiye, Bosna-Hersek ve Hırvatistan arasında 14 Ocak 2010'da Hırvatistan'ın başkenti Zagreb'de ve ardından ertesi gün Sırbistan'ın başkenti Belgrad'da gerçekleştirilen Türkiye, Bosna-Hersek ve Sırbistan üçlü danışma toplantısı Türkiye'nin girişimi ile yapılmıştır. Bu üçlü danışma toplantılarıyla Bosna-Hersek'te yerel düzlemde giderek yükselen gerginliğin bölgeye taşınmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Bu görüşmelerin devamı niteliğinde 9 Şubat 2010 tarihinde

⁵⁶ "Balkan Tango: The EU's Disjointed Policies Compound Bosnia's Paralysis", *German Council on Foreign Relations*, <https://ip-journal.dgap.org/en/ip-journal/regions/balkan-tango>.

⁵⁷ "Bosnia's International Governor Praises Turkish Role, Dispels Concerns", *Journal of Turkish Weekly*, 22 Kasım 2010.

Ankara'da Türkiye, Bosna-Hersek ve Sırbistan dışişleri bakanlarının katıldığı güven artırma amaçlı bir görüşme daha yapılmıştır. Türkiye'nin Balkan devletleri ile arasındaki ikili ve çoklu ilişkileri geliştirmeye gayret ettiği açıktır. Bu doğrultuda Sırbistan Dışişleri Bakanı Vuk Jeremic, 19-21 Şubat 2010 tarihlerinde Türkiye'ye resmi bir ziyarette de bulunmuştur.⁵⁸ 9 Şubat'ta yapılan üçlü zirvede Srebrenica'da yaşanan soykırım için Sırbistan'ın özür dilemesine yönelik bir karar alınması konusunun da bu resmi ziyaret çerçevesinde görüşülmüş olması muhtemeldir. 30 Mart 2010 tarihinde Sırbistan Parlamentosu yaptığı toplantıda 1995'te Srebrenica'da 8 bin kişinin katledilmesini lanetleyen bir karar almıştır.⁵⁹ 5-6 Nisan 2010'da başbakanın, dışişleri bakanının ve diğer bazı bakanların katıldığı Bosna-Hersek'e yapılan üst düzey bir ziyarette, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın "Bosna'yı hiç bir zaman yalnız bırakmayacağız" sözü, Türkiye'nin konuyu ciddiyetle takip ettiğine işaret etmektedir.⁶⁰

Türkiye'nin ısrarcı girişimleriyle 24 Nisan 2010 tarihinde İstanbul'da Türkiye'nin ev sahipliğinde Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Bosna-Hersek Cumhurbaşkanlığı Konseyi Başkanı Haris Silajdžić ve Sırbistan Cumhurbaşkanı Boris Tadić'in katılımıyla üçlü bir Balkan zirvesi yapılmıştır.⁶¹ 27-29 Nisan 2010 tarihlerinde Hırvatistan Dışişleri Bakanı Gordan Jandroković'in Türkiye'ye yaptığı resmi ziyaret de bu sürecin devamı niteliğindedir.

10-12 Temmuz 2010 tarihlerinde Türkiye Başbakanı Erdoğan'ın Bosna-Hersek ve Sırbistan'a yapmış olduğu ziyaret ve 2-3 Eylül 2010 tarihlerinde Cumhurbaşkanı Gül'ün beraberinde akademisyenler, gazeteciler ve çok sayıda işadamlıyla birlikte Bosna-Hersek'e gitmesi, Türkiye'nin bölgeyi ne denli önemseydiğine ve Bosna-Hersek meselesinin Türkiye için özel bir önemi olduğuna işaret etmektedir. Fakat Bosnalı Sırp'lar Türkiye'nin Bosna'da ön planda ve etkili olmasını hiç hoş karşılamamışlar ve

⁵⁸ *Cumhuriyet*, 10 Şubat 2010, 26 Mart 2010.

⁵⁹ *Cumhuriyet*, 01 Nisan 2010; *Bosnia Daily*, 01 Nisan 2010.

⁶⁰ *Bosnia Daily*, 7 Nisan 2010.

⁶¹ *Cumhuriyet*, 25 Nisan 2010; *Bosnia Daily*, 25 Nisan 2010.

tepkilerini Cumhurbaşkanı Gül'ün ziyareti esnasında Gül'ün Bosna-Hersek parlamentosunda yaptığı konuşmayı dinlemeye gelmeyerek göstermişlerdir.⁶²

Butmir Süreci bağlamında Ekim 2009'da oluşturulan üçlü danışma mekanizması ile bunun devamı niteliğinde 2010 yılı boyunca Türkiye'de dışişleri bakanları arasında yapılan ikili ve üçlü görüşmeler ve devlet başkanları düzeyinde yapılan üçlü İstanbul Zirvesi, Türkiye'nin bölgede yapmış olduğu girişimlere önem verdiğine işaret etmektedir. Türkiye halihazırda üçlü danışma mekanizmasını sürdürmeye devam etmektedir. Bu doğrultuda 27 Nisan 2011'de Belgrad'da bir üçlü danışma toplantısı yapılmıştır. Bütün üçlü danışma mekanizması toplantılarında olduğu gibi, Dodik bu toplantıyı da Türkiye'nin Bosna-Hersek'in iç işlerine bir müdahalesi olarak sunmaya devam etmiştir.⁶³ Uluslararası arenada yaşanan Butmir fiyaskosuyla karşılaştırıldığında bölgesel düzlemde anlamlı bir başarı hikâyesi olarak kabul edilebilecek Türkiye'nin bu bölgesel politikasının yerel düzlemde de aynı başarıyı gösterebildiğini söylemek pek mümkün değildir. Bu durum, yapısal bir nedenden kaynaklanmaktadır; zira yerel düzlemde bir dini-etnik grubun sürece hayır demesi durumunda siyasal mekanizma tümüyle tıkanabilmektedir. Bosna-Hersek Sırp Cumhuriyeti lideri Dodik, sistemi sıkça tıkayarak uluslararası ve bölgesel düzeydeki baskılara-kimi zaman AB'nin izlediği havuç politikasına rağmen- karşı koyabilmekte ve pazarlık gücünü artırabilmektedir.

⁶² *Bosnia Daily*, 4 Eylül 2010.

⁶³ Dodik'in demeci için bkz. "Dodik Questions Turkey's Presence in Bosnia", <http://www.balkaninsight.com/en/article/dodik-turkey-tries-to-improve-impression-on-presence-in-bosnia>.

Türkiye-Bosna-Hersek iktisadi ilişkilerine bakıldığında aşağıda sunulan ekonomik göstergeler iktisadi ilişkilerin boyutları hakkında ipucu vermektedir.

Tablo 1: Türkiye-Bosna-Hersek Dış Ticareti ('000 Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	İhr/İth	Denge	Hacim
2000	26,871	7,479	3.6	19,392	34,35
2001	27,585	4,927	5.6	22,658	32,512
2002	43,264	6,317	6.8	36,947	49,581
2003	63,105	8,316	7.6	54,789	71,421
2004	99,938	11,476	8.7	88,463	111,414
2005	127,952	15,399	8.3	112,612	143,292
2006	150,667	9,357	16.1	141,310	160,024
2007	445,173	21,469	20.7	423,704	466,642
2008	572,349	24,545	23.3	547,804	596,894
2009	226,567	52,059	4.3	174,508	278,626
2010	224,351	72,328	3.1	152,023	296,679
2011	269,112	90,252	2.9	178,860	359,365

Kaynak: DEİK, Bosna Hersek Ülke Bülteni, Nisan 2012

Tablo 1'de görüldüğü üzere Türkiye'nin Bosna-Hersek'e ihracatı 2007 ve 2008'de sıçrama yapmış, ancak bu eğilim 2009'da tekrar düşmekle birlikte 2007 öncesine göre artmaya devam etmiştir. Türkiye'nin Bosna-Hersek'ten ithalatında ise 2007'den itibaren sıçrama gerçekleşmiş ve bu eğilim giderek artış göstermiştir.

Tablo 2: Bosna-Hersek – Dış Ticaret Ortakları

Ülke	2010		2011	
	%	('000 €)	%	('000 €)
Toplam	100%	10,589,729	100%	12,141,924
Hırvatistan	15.11	1,600,125	14.45	1,754,215
Almanya	12.12	1,283,822	12.06	1,464,524
Sırbistan	11.22	1,188,371	10.39	1,261,625
İtalya	10.01	1,059,608	9.88	1,199,099
Rusya Fed.	5.92	627,354	7.11	863,201
Slovenya	6.86	726,339	6.47	785,028
Avusturya	4.63	490,670	4.68	567,903
Çin	3.20	338,974	3.30	400,322
ABD	2.43	257,734	2.72	330,246
Türkiye	2.22	235,535	2.53	306,859
Macaristan	2.62	277,608	2.30	278,751
Çek Cum.	1.70	180,012	1.81	220,016
Fransa	1.74	184,111	1.71	208,130
Polonya	1.57	166,712	1.69	205,370
Karadağ	1.71	181,366	1.44	174,381
TOP 15	83.08	8,798,341	82.52	10,019,669

Kaynak: Agency for Statistics of BiH, Foreign Investment Promotion Agency of Bosnia and Herzegovina (<http://www.fipa.gov.ba>)

Bosna-Hersek'in dış ticaret ortaklarına bakıldığında ise Türkiye'nin konumu 10. sıraya tekabül ettiği görülmektedir. Bosna-Hersek'in 1995'ten günümüze dış ticaret yapısı incelendiğinde, dış ticaretinin önemli bir kısmını beş ülke -Hırvatistan, Sırbistan, Almanya, İtalya ve Slovenya- ile gerçekleştirdiği görülmektedir. İhracatının %70'ini, ithalatının ise %50'sini bu ülkelerle gerçekleştirmektedir. Bu durumun en önemli nedenleri arasında Hırvatistan, Sırbistan ve Slovenya ile eski Yugoslavya döneminden süregelen sıkı ticari ve ekonomik ilişkilere sahip olması ve bu durumun azalmış olmakla beraber hala devam etmesi, Almanya ve İtalya'nın ise Balkanlar'a yönelik izledikleri stratejileri çerçevesinde Bosna-Hersek ile ticari ve ekonomik ilişkileri geliştirmek için çaba göstermeleri ve kaynak ayırmaları yer almaktadır.⁶⁴

⁶⁴ T.C. Saraybosna Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2011 Yılında Bosna Hersek'in Genel Ekonomik Durumu ve Türkiye ile Ekonomik-Ticari İlişkileri, Mayıs 2012.

Tablo 3: Aralık 2011 İtibarıyla Bosna Hersek'e Yatırım Yapan Başlıca Ülkeler ('000 €)

Ülke	Aralık 2006	Aralık 2007	Aralık 2008	Aralık 2009	Aralık 2010	Aralık 2011
Avusturya	573	761	903	1,016	970	1,194
Sırbistan	75	774	856	857	880	938
Hırvatistan	483	561	636	696	737	679
Rusya Fed.	-	172	335	471	516	612
Slovenya	295	398	530	564	556	545
Almanya	231	246	266	259	279	288
İsviçre	197	243	251	199	257	254
Hollanda	118	136	159	147	157	162
Türkiye	52	49	51	104	125	141
İtalya	71	87	105	111	120	124
Diğer ülkeler	337	239	293	343	388	457
Toplam	2,432	3,666	4,385	4,767	4,985	5,394

Kaynak: Foreign Investment Promotion Agency of Bosnia and Herzegovina (<http://www.fipa.gov.ba>)

Bosna-Hersek'e yatırım yapan başlıca ülkelere bakıldığında Türkiye'nin 9. Sırada olduğu görülmektedir. Bosna-Hersek'in dış ticaret ortakları ve yabancı sermaye yatırımları birlikte ele alındığında Türkiye'nin ilk sıralarda yer almadığı açıktır. Ekonomik göstergeler bakımından Türkiye'nin yeri ve rolünün küçümsenemeyecek, öte yandan da abartılamayacak çapta olduğu söylenebilir.

8. Dodik'in Güçlenmesi, Üçüncü Entite Tartışması ve Hükümet Krizi

2006 Nisan'ındaki reform paketi⁶⁵ sırasında yapılan tartışmaların gösterdiği üzere, Nisan paketinin Bosna-Hersek Temsilciler Meclisi'nde yapılan oylamada kullanılan 42 oydan 26'sını alarak karar yeter sayısına ulaşamayarak (iki oy eksikti) reddedilmesi, yerel düzlemde üç dini-etnik grubun kesişen endişelerinin yasanın geçmesini önlediği şeklinde yorumlanabilir. Bu kesişen endişelerin farklı taraflar için öne çıkan yönleri şunlardır: Boşnak tarafı, daha açık bir ifadeyle Haris Silajdzic, baştan beri izlediği politikaya uygun biçimde Nisan paketinin ABD'nin Bosna-Hersek'e olan ilgisinin hızla azalmasına yol açabileceğinden, bu durumun da Dayton Antlaşması'nda yer alan Bosna-Hersek'in bütünlüğünün korunması ilkesinin yalnızca AB ve diğer aktörlerin desteğine bağlı kalmasına yol açacağına ve ABD olmaksızın böyle bir desteğin Bosna-Hersek'in bütünlüğünü koruyabilmek için yeterli olmayacağına dair ciddi bir endişe duyduğu için desteklememiştir. Bosna-Hersek Sırp Cumhuriyeti liderliğine Mart 2006'da gelen Dodik ise bütün söylemini Yüksek Temsilci'nin Bonn Gücü olarak bilinen yürütme yetkisinin meşruluğunu sorgulamak üzerine kurmuştur. Buna ek olarak Dodik, Bosna-Hersek Sırp Cumhuriyeti'nin özerkliğinin güçlendirilmesini ve Karadağ'ın Federal Yugoslavya'dan ayrılıp bağımsızlık için referanduma gidecek olmasını fırsat bilerek Sırp Cumhuriyeti'nin de böyle bir hakkı olması gerektiği iddiasını dile getirmiş, hem Sırp'ların Nisan 2006 reform paketine yönelik endişelerini ortaya koymaya hem de durumdan siyasi fayda elde etmeye çalışmıştır. Nisan paketine yönelik tepkilerinde Hırvatların göreceli olarak sessiz kalması, Hırvatistan yönetiminin Bosnalı Hırvatlara Hırvatistan'ın AB üyelik müzakerelerinin yürütüldüğü bir dönemde tepki çekmeme yönündeki telkini sonucunda olmuştur. Bu aşamada, Hırvatlar için önemli olan, anayasa reform tasarısının Hırvatları üçüncü bir entite olarak kabul etmesi, bu mümkün olmayacaksa da bu isteğin önünün tamamen kapatılmamasıdır. Buna karşın, Nisan paketi kısmen de olsa devlet yönetimini merkezileştirmeyi öngördüğünden, Hırvatlar tarafından endişeyle karşılanmıştır. Nisan paketi farklı nedenlerle oluşan endişelerin birbiriyle kesişmesi sonucunda Bosna-Hersek Temsilciler Meclisi'nde reddedilmiştir.

⁶⁵ Roberto Belloni, "Bosnia: Dayton is Dead! Long Live Dayton!" *Nationalism and Ethnic Politics* 15, 2009, s. 355-375.

2006-2008 arasında taraflar sorunların çözümünü zamana bırakmayı tercih etmişlerdir. Devlet düzeyinde bir hükümet krizi yaşanmamıştır. Aynı şekilde kaynakların dağıtımı konusunda taraflar birbirlerine karşı ayak diremedikleri ölçüde siyasi sürtüşmeler krize dönüşmemiştir. 2006-2008 arası dönem boyunca Bosna-Hersek Sırp Cumhuriyeti'nin lideri Dodik'in gündemi öncelikle Yüksek Temsilcilik Ofisi'nin meşruluğunun sorgulanması ile doluyken, Haris Silajdiç için ABD'nin Bosna-Hersek ve Dayton Antlaşması'na yönelik angajmanının devam etmesiyle sınırlı kalmıştır.

2008'de Kosova'nın bağımsızlığını ilan etmesi Bosna-Hersek'te endişeli bir sessizliğe sebep olmuştur. 17 Şubat 2008'de Kosova'nın denetim altında bağımsızlığı (*supervised independence*) resmileşince, Dodik bu gelişmeyi Bosna-Hersek içindeki Sırp Cumhuriyeti'nin bağımsızlığıyla ilişkilendirmeye niyetlense de bu talebini ertelemiş, daha sonra da bunun yerine Yüksek Temsilcilik Ofisi'nin meşruiyeti konusunu daha yüksek sesle dile getirmeye başlamıştır. Bu dönemde, AB de Kosova'nın bağımsızlığı meselesini Bosna-Hersek ve Sırbistan'ın AB'ye üyelik süreciyle ilişkilendirmiştir. Diğer bir ifadeyle AB, Bosna-Hersek Sırp Cumhuriyeti lideri Dodik'in yerel düzlemde Sırp Cumhuriyeti'nin bağımsızlık istemiyle Kosova'nın bağımsızlığı arasında doğrudan bir ilişki kurmasını önlemek amacıyla Bosna-Hersek ve Sırbistan'ın AB üyelik sürecine taşınmasını öngören stratejiyi devreye sokmuştur. Bu strateji bir süreliğine tarafları yatıştırmış olsa da, kısa süre sonra bütün bunların son tahlilde Dodik'in elini güçlendiren gelişmelere dönüştüğü anlaşılmıştır.

Dodik ilk olarak Karadağ'ın Mayıs 2006'da gerçekleşen bağımsızlığı ile Sırp Cumhuriyeti'nin statüsü arasında ilişki kurmaya çalışmıştır. Buradan net bir sonuç alamayacağı ortaya çıktıktan sonra, Dodik ikinci olarak Yüksek Temsilcilik'in meşruiyetini sorgulamaya yönelik çabalarını artırmış ve daha sonra Kosova'nın bağımsızlığı ile Sırp Cumhuriyeti'nin statüsü arasında ilişki kurarak, gerektiğinde Sırp Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ilan edebileceği tehdidini gündeme getirmeye başlamıştır. Butmir Süreci sırasında, anayasa reform önerisiyle Bosna-Hersek'te AB'nin EULEX çerçevesinde oluşturduğu hâkim ve savcılar kurulu, anayasa mahkemesi ve Yüksek Temsilcilik Ofisi'nin meşruiyeti meselelerini birbiriyle ilişkilendiren Dodik, bunu

ileriki dönemlerde daha yüksek sesle ve açıkça pazarlık yapmak niyetiyle gündemde tutmuştur.

14 Mart 2011’de Dodik’in lideri olduğu Bağımsız Sosyal Demokratlar İttifakı, Sırp Cumhuriyeti’nde devlet düzeyinde yetki kullanan AB-EULEX çatısı altında oluşturulan yargı kurumlarını ve BM bünyesinde oluşturulan Yüksek Temsilcilik Ofisi’nin yürütme yetkisini referanduma taşımaya karar verdiğini ilan etmiştir.⁶⁶

Ayrıca, önceki genel seçimlerde de olduğu gibi, 3 Ekim 2010 genel seçimlerini takiben Hırvatlar, seçim sisteminin Hırvatların iradesini yansıtmadığı ve kendilerinin devlet yönetiminde yeterince temsil edilmedikleri doğrultusundaki hoşnutsuzluk ifadelerini giderek artırmışlardır. Mart 2010’dan itibaren Demokrat Hırvatlar Birliği (HDZ) ve Demokrat Hırvatlar Birliği 1990 adındaki iki Hırvat partisi, diğer küçük Hırvat partilerini de yanlarına alarak 19 Nisan 2010’da Ulusal Hırvat Meclisi’ni oluşturma yoluna gitmişlerdir.⁶⁷ Bosnalı Hırvatlar Saraybosna ve Banja Luka’da bulunan Katolik kilisesinin desteğini de yanlarına alarak yeni kurdukları Ulusal Hırvat Meclisi üzerinden üç konu hakkındaki rahatsızlıklarını yüksek sesle dile getirmeye başlamışlardır. Bunların ilki, Hırvatların kendilerinin üç dini-etnik kimlikten biri olduğunu vurgulayarak Dayton Antlaşması’nın Hırvatları tatmin eden bir temsil sistemi sunmadığına, Bosna-Hersek’i oluşturan iki devlet yapısından biri olan Boşnak-Hırvat Federasyonu’nda Hırvatların sayıca az olması sebebiyle Federasyon içinde yeterince temsil edilmediğine yönelik sıkıntıları içermektedir. İkinci olarak, Bosna-Hersek’teki genel ve Federasyon içindeki yerel seçimlerde Boşnak partilerin Hırvat partilere şans tanımadıklarını, hatta Üçlü Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Hırvatları temsil eden adayın Boşnak seçmenler tarafından belirlendiğini, bu göreve seçilen Zeljko Komsic’in Hırvat olduğunu, fakat Boşnak Sosyal Demokrat Parti adayını seçime girdiğini ve Boşnak partilerin taktik oylar kullanarak onu seçtirdiklerini gündeme getirerek bu konudaki rahatsızlıklarını da

⁶⁶ “Bosnia in Worst Crisis since War as Serb Leader Calls Referendum”,

<http://www.guardian.co.uk/world/2011/apr/28/bosnia-crisis-serb-leader-referendum?INTCMP=SRCH>.

⁶⁷ Eldin Hadzovic, “Croats Hatch Plans for Life Beyond Bosnia”, 20 Nisan 2011,

<http://www.balkaninsight.com/en/article/croats-hatch-plans-for-life-beyond-bosnia>.

ortaya koymuşlardır. Son olarak, Hırvatlar, kendilerinin devlet ve Federasyon bünyesinde bulunan bürokraside yeterince temsil edilmediğini de diğer konulara ek bir sorun olarak gündeme taşımışlardır. Bu çerçevede, Hırvatlar bahsi geçen konulardaki huzursuzluklarını ileri sürerek Bosna-Hersek'in idari yapısının revize edilmesini ve oluşturulacak yeni yapı içinde Hırvatların üçüncü bir siyasi yapı olarak yer alması gerektiğini yüksek sesle dile getirmeye başlamışlardır.⁶⁸

Bosna Sırp Cumhuriyeti Başkanı Dodik, Hırvatların siyasal taleplerini taktiksel nedenlerle açıkça destekler görünmekten kaçınmamıştır. Dodik'in Hırvatların üçüncü entite talebini destekleyen bir tutum takınmasıyla devlet düzeyinde gerginliğin çok boyutlu hale gelmesini amaçladığı açıktır. Dodik, Hırvatların üçüncü entite olmak istediğini Boşnaklar ve AB ile girdiği müzakerelerde kendi pozisyonunu güçlendirmeye yönelik ek bir koz olarak kullanmıştır. Bu doğrultuda, AB ile yaptığı görüşmelerde bu talepten araçsal olarak yararlanmaya da çalışmıştır.

Yukarıda bahsedilen Dodik'in sık sık gündeme getirdiği Yüksek Temsilcilik Ofisi'nin yürütme yetkisi konusunun Sırp Cumhuriyeti içinde referanduma taşınmasına ve Sırp Cumhuriyeti'nin gerektiğinde bağımsızlığını ilan edebileceğine dönük tehditlerin, Hırvatların üçüncü entite olma isteğiyle ilişkilendirilerek AB'nin önüne konması üzerine AB yetkilileri iyice endişelenmiştir. Bunun üzerine, 13 Mayıs 2011'de AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Catherine Ashton, Dodik'le görüşmek için Banja Luka'ya gitmiştir.⁶⁹ Bu görüşmede Ashton, Dodik'i Yüksek Temsilcilik Ofisi'nin yetki meselesini Bosna Sırp Cumhuriyeti'nde referanduma götürmekten vazgeçirmiş, ancak aynı görüşmede Dodik'in Yüksek Temsilcilik Ofisi'nin meşru olmadığını ve yetkisizliğini ilan etmesi karşısında AB de ciddi bir tepki göstermemiştir.

Dodik'in manevraları karşısında AB'nin ciddi bir tepki göstermemesinin ana nedeni AB'nin 2003 yılından itibaren uygulamaya koyduğu NATO'nun Bosna-Hersek'teki

⁶⁸ Eldin Hadzovic, "Croats Hatch Plans for Life Beyond Bosnia", 20 Nisan 2011, <http://www.balkaninsight.com/en/article/croats-hatch-plans-for-life-beyond-bosnia>.

⁶⁹ *Bosnia Daily*, 14 Mayıs 2011.

güvenlikle ilgili sorumluluğunun AB Polis Gücü'ne (EUFOR)⁷⁰ ve BM bünyesinde oluşturulan Yüksek Temsilcilik Ofisi'nin yetkilerinin de 2005'ten itibaren AB Özel Temsilciliği'ne (EUSR) sorunsuz biçimde devrinin sağlanmasını istemesiyle ilgilidir. NATO gücünden AB Polis Gücü'ne geçişte ciddi bir sorunla karşılaşmayan AB, Yüksek Temsilcilik Ofisi'nin yetkilerini AB Özel Temsilciliği'ne aktarma konusunun aynı ölçüde kolay olmayacağını, bu süreçte ciddi müzakere ve mücadelelerin yaşanacağını farkına varmıştır.

Yüksek Temsilcilik Ofisi'nin AB Özel Temsilciliği'ne dönüştürülmesi BM Güvenlik Konseyi'nin kararını gerektirmektedir. Bunun yanında, bu durum aynı zamanda Dayton Antlaşması'nın revize edilmesi ve tartışmaya açılması anlamına da gelecektir. Bu hususların farkında olan Sırp Cumhuriyeti Başkanı Dodik, bu geçiş sürecini olabildiğince kendi lehine kullanmak istemekte ve AB de bu duruma izin veren bir görüntü sergilemektedir. Nitekim Yüksek Temsilci (aynı zamanda AB'nin tek taraflı olarak belirlediği AB Özel Temsilcisi sıfatını da taşıyan) Valentin Inzko, daha önceki yüksek temsilcilerden farklı olarak açık bir biçimde Yüksek Temsilcilik Ofisi'nin 1997'den beri kullandığı Bonn Gücü'nü (*Bonn Power*) artık kullanmayacağını ilan etmiştir. Bununla da yetinmeyen Inzko, 10 Haziran 2011'de aldığı karar ile daha önceki yüksek temsilcilerin yetkileri dahilinde kullandıkları anayasa ve Yüksek Temsilcilik Ofisi'nin koyduğu kurallara aykırı davranışları kamu hizmetinden faydalanma, seçimlerde aday olma gibi haklardan alıkoyması ve yolsuzluğa karışanların banka hesaplarının dondurulması gibi yaptırımların büyük çoğunluğunu da kaldırmıştır.⁷¹ Bu yöndeki yeni karar ve uygulamalar Yüksek Temsilcilik Ofisi yönetiminin ciddi bir politika değişikliğine gittiğinin göstergesidir.

Inzko'ya göre, bu politika değişikliği Karadzic ve Mladic'in yargılanmasıyla ilgili değildir. Inzko, bu politika değişikliğinin Yüksek Temsilcilik'in Bosna-Hersek merkezi devlet yönetiminin güçlendirilmesine yönelik reform önerileriyle birlikte düşünülmesi

⁷⁰ Cornelius Friesendorf ve Susan E. Penksa, "Militarized Law Enforcement in Peace Operations: EUFOR in Bosnia and Herzegovina", *International Peacekeeping* 15/5, Kasım 2008, s.677-694.

⁷¹ <http://www.transconflict.com/2011/06/the-silent-passing-of-bosnian-proconsulship-136>.

gerektiğini belirtmektedir. Ancak bu durum, Inzko'nun bu değişiklikleri hayata geçirme hususundaki gerçek niyetinin ne olduğundan bağımsız olarak düşünüldüğünde dahi, zamanlaması bakımından Dodik'i referandum kararından vazgeçirmek için verilen bir ödün olduğu hissini uyandırmaktadır.

Bütün bu gelişmeler karşısında Boşnaklar, Yüksek Temsilcilik'in gayrimeşru ilan edilmesinin kabul edilemez olduğunu, Sırp'ların ayrılıkçı bir politika izlediğini ve bunun kabul edilmemesi gerektiğini belirten açıklamalarda bulunarak krizin endişe verici boyutlara ulaştığının altını çizmişlerdir. Yapılan değişiklikler ve atılan adımlar sonucunda Bosna-Hersek, siyasi yapısında bir istikrara kavuşmak yerine gerginliğin iyice arttığı bir ortama doğru sürüklenmeye başlamıştır.

9. Yeni Hükümetin Kuruluşu ve “Devlet Krizinin” Ötelenişi

3 Ekim 2010 genel seçimlerinden yaklaşık 15 ay sonra, mevcut iki Boşnak partisinden Süleyman Tihic'in başında bulunduğu Demokratik Hareket Partisi'nin (*Party of Democratic Action, SDA*) ev sahipliğinde bir araya gelen Zlatko Lagumdžija'nın liderliğindeki diğer Boşnak partisi Sosyal Demokrat Parti (*Social Democratic Party, SDP*); iki Sırp partisi, aynı zamanda Bosna Sırp Cumhuriyeti Başkanlığı'nı da yürüten Milorad Dodik'in başında bulunduğu Bağımsız Sosyal Demokratlar İttifakı (*Alliance of Independent Social Democrats, SNSD*) ile Mladen Bosic'in başkanlığını yaptığı Sırp Demokrat Partisi (*Serbian Democratic Party, SDS*); ve iki Hırvat partisi, Dragan Covic'in başkanlığını yaptığı Demokrat Hırvat Birliği Partisi (*Croatian Democratic Union of BiH, HDZ BiH*) ile Božo Ljubic'in başkanı olduğu Demokrat Hırvat Birliği 1990 Partisi (*Croatian Democratic Union 1990, HDZ 1990*) bir araya gelerek 28 Aralık 2011'de üç konuda uzlaşmaya varmış ve hükümetin kurulmasına karar vermişlerdir. Varılan uzlaşmaya göre öncelikle, adı geçen altı parti devlet düzeyinde bakanlar kurulunu oluşturacak, bakanlıkların dağılımını dini-etnik kimliklere göre Boşnak, Hırvat ve Sırp temsilcilere tahsis edilecektir. İkinci olarak, altı parti Bosna-Hersek'in 2011 yılı bütçesinin olduğu gibi onaylanmasına, 2012 yılı ilk üç aylık dönem için geçici bütçe oluşturulmasına, nüfus

sayımı yapılmasına ve son olarak devlet yardımlarının kullanımının önünü açmak üzere daha önce koydukları rezervasyonların kaldırılmasına karar vermişlerdir.⁷²

28 Aralık 2011 tarihli bu uzlaşya göre bakanlar kurulu başkanı, yani başbakanlık, insan hakları ve mülteciler bakanlığı ile adalet bakanlığı Hırvat partilerin temsilcilerine tahsis edilmiştir. Dışişleri bakanlığı, içişleri bakanlığı, savunma bakanlığı ile ulaştırma ve haberleşme bakanlığı ise Boşnak partilerin temsilcilerine bırakılmıştır. Bosna-Hersek anayasasında azınlık tanımı bulunmadığı için “diğerleri” olarak tanımlanan, üç dini-etnik temsiliyet dışında kalan grupları temsil etmek üzere Boşnak partilere tahsis edilen bakanlıklardan biri “diğerlerini” temsil edecek bir adaya tahsis edilmek koşuluyla Boşnak kotasına yerleştirilmiştir. Sırp partilere ise maliye ve hazine bakanlığı, dış ticaret ve iktisadi ilişkiler bakanlığı ile sivil işlerden sorumlu bakanlık tahsis edilmiştir. Böylece başbakanlık (bakanlar kurulu başkanlığı) ve iki bakanlık Hırvat partilere, üç bakanlık Sırp partilere ve biri “diğerlerine” verilmek üzere toplam dört bakanlık da Boşnak partilere tahsis edilerek dini-etnik kimliklere dayalı demokrasiye yeniden işlerlik kazandırılmaya çalışılmıştır.

Başbakan, bu dini-etnik kimliklere göre tahsis edilen yapıyı değiştirmeden her dini-etnik gruba mensup partilerden devşireceği bakanlara ikili görüşmeler sonunda karar verecekti. Başbakanlık ve bakanlıkların dini-etnik kimliklere göre tahsis edilmesinin yanı sıra, devlet düzeyinde yer alan kurum ve kuruluşların genel müdürlüklerine kimlerin atanacağı da bu düzenlemeler çerçevesinde kararlaştırılmıştır. Buna göre, Bosna Sırp Cumhuriyeti Başkanı Milorad Dodik’in ısrarlı talebi üzerine dört genel müdürlükten ikisinin, yani Mali Yolsuzlukları Soruşturma ve Denetleme Ajansı Genel Müdürlüğü ile İletişim Düzenleme Kurulu Ajansı Genel Müdürlüğü’nün Sırp temsilcilere tahsis edilmesine, buna karşılık Kimlik Belgesi, Kayıtlar ve Bilgi Değişimi Genel Müdürlüğü’nün Boşnaklara ve Dolaylı ve Dolaysız Vergilerden Sorumlu Gelir İdaresi

⁷² *Bosnia Daily*, “Bosnia Forms Government in Hope of EU Candidate Status”, 29 Aralık 2011, <http://euobserver.com/15/114733>.

Başkanlığı'nın da Hırvat temsilcilere tahsis edilmesine 28 Aralık 2011 uzlaşısında karar verilmiştir.

Varılan mutabakat gereğince 29 Aralık 2011'de Hırvat Vjekoslav Bevanda üçlü Bosna-Hersek Devlet Başkanlığı tarafından başbakan sıfatıyla hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Hükümeti kurma çalışmaları Şubat ayı başına kadar sürmüş ve 10 Şubat 2012'de aşağıda belirtilen dokuz bakandan oluşan Bevanda Hükümeti kurulmuş ve güvenoyu almıştır.⁷³

1. Başbakan (Bakanlar Kurulu Başkanı), Vjekoslav Bevanda
2. Dışişleri Bakanı, Zlatko Lagumdžija
3. Dış Ticaret ve İktisadi İlişkiler Bakanı, Mirko Sarovic
4. Maliye ve Hazine Bakanı, Nikola Spiric
5. İçişleri Bakanı, Sadik Ahmetovic
6. Adalet Bakanı, Barisa Colak
7. Sivil İşler Bakanı, Sredoje Novic
8. İnsan Hakları ve Mülteciler Bakanı, Damir Ljubic
9. Ulaştırma ve İletişim Bakanı, Damir Hadzic
10. Savunma Bakanı, Muhamed Ibrahimovic

Ortak devletin Hırvat Vjekoslav Bevanda başbakanlığında kurduğu bu hükümet, üç dini-etnik grup arasında geçen mücadele ve müzakereler sonucu ortaya çıkmıştır. Basına yansıyan bilgilerin büyük çoğunluğunun dikkat çektiği üzere Bosna Sırp Cumhuriyeti lideri Dodik'in müzakereler sırasında özellikle Mali Yolsuzlukları Soruşturma ve Denetleme Ajansı Genel Müdürlüğü'nün Sırp partilere tahsis edilmesi için ısrarcı olmasını, kendisinin de içinde bulunduğu yolsuzlukları örtbas etme isteği olarak yorumlamıştır. Bu yanlış bir yorum olmayabilir, fakat eksiktir. 3 Ekim 2010 genel seçimlerinden 28 Aralık 2011 uzlaşısına kadar geçen sürede bir hükümet oluşturulamamasının nedenlerini yalnızca Dodik'in kişisel hesaplarıyla açıklamak

⁷³ *Bosnia Daily*, 10 Şubat 2012; *The Guardian*, 10 Şubat 2012, <http://www.guardian.co.uk/world/2012/feb/10/bosnia-approves-new-central-government>.

mümkün değildir. Dodik'in yanı sıra Boşnak, Sırp ve Hırvat grupların her birinin ayrı hesap ve endişelerinin var olduğunu da gözden kaçırmamak gerekir. Ayrıca, ABD ve AB'nin ortak projesi olarak başlayan Butmir Süreci'nin başarısızlığa uğraması, Türkiye'nin de aktif rol aldığı bölgesel girişimlerin sonuç vermeyişi ve yerel aktörlerin manevraları gibi etkenler topluca hesaba katıldığında, hükümetin kurulmasının gecikmesinin arka planı daha doğru biçimde anlaşılmaktadır.

Bosna-Hersek'in geleceği konusunda öncelikle altı çizilmesi gereken husus, ortak devleti korumaya çalışan grubun Boşnaklar olduğudur. Fakat Boşnak liderler, Bosna-Hersek'in varlığını idame ettirebilmesinin ancak uluslararası aktörlerin desteğiyle mümkün olabileceğine, aksi halde Bosna-Hersek'in sürekli bir "devlet krizi"yle karşı karşıya kalacağına inanmaktadırlar. Boşnak liderlerin böyle düşünmesinin nedenleri arasında şunlar sayılabilir: a) 1992 ile 1995 arası yaşanan savaşta karşılaşılan zorluklar; b) AB'nin Yüksek Temsilcilik Ofisi'nin yerine AB Özel Temsilciliği'ni güçlendirmeye çalışması ve buna karşın Bosna-Hersek'in AB'ye üyeliği konusunda Boşnaklara yeterli güvence verilmemesi; c) Sırp lider Dodik'in Hırvat partileri "üçüncü entite"nin oluşturulması doğrultusunda kışkırtması; d) Boşnakların gerçekleşecek bir Sırp-Hırvat ittifakından endişe duyması; e) Boşnak partiler arasında bir görüş birliği oluşturulamamasına karşın, siyasi yelpazede iki karşıt uçta bulunan Hırvat ve Sırp partilerin arasında ortak söylemlerin belirmesi ve bütün bunların ortak devleti muhafaza etmeyi giderek güçleştirdiğine inanılması. Bütün bunlara rağmen, ortak devleti korumaya gayret eden grup yine de Boşnaklardır; çünkü Bosna-Hersek'in yeni bir dağılma sürecine girmesi diğer dini-etnik grupların aksine başka herhangi bir devletleri bulunmayan Boşnakları öncelikli olarak daha da zor bir duruma düşürecek, bekalarını büsbütün tehlikeye sokacaktır. Bu nedenle Boşnak liderler ortak devleti muhafaza etmek adına bazı konularda ödün vermeyi kabullenmiş, Dodik'in istediği yolsuzluklarla mücadele edecek kurumun genel müdürlüğüne Dodik'e yakın bir Sırp'ın atanmasına karşı direnmemişlerdir. Ortak devletin hükümet başkanlığının Hırvatlara bırakılması da aynı yaklaşımın bir ürünüdür. Hırvat Beveda'nın başbakan olmasının "üçüncü entite"nin oluşturulmasını savunan Hırvat partileri ve Dodik'in bu doğrultudaki gayretli politikasını tamamen bertaraf etmese de "üçüncü entite" isteğinin zeminini

kayganlaştıracığını ve böylece bu tartışmanın geri plana itileceğini öngören Boşnak liderler, hükümetin kurulması için başka konuların da müzakere edilmesine göz yummuşlardır.

Hırvatistan'ın AB üyelik müzakerelerini tamamlayarak Temmuz 2013'e kadar bir yıllık denetlenme sürecine girdiği bir konumda en azından konjonktür olarak "üçüncü entite" tartışmasına açık bir destek vermemesi, Bosna-Hersek'te bulunan Hırvat partilerin "üçüncü entite" arayışlarını ötelemelerine yol açmıştır. Ayrıca, Bevanda'nın mensubu olduğu partinin 3 Ekim 2010 genel seçimlerinde normalin üzerinde oy almasının Boşnakların taktiksel oy kullanma becerisiyle gerçekleştiği de göz önüne alındığında, Bevanda'nın Hırvatları sakinleştirici bir rol oynayacağı ve buna karşılık Hırvatların bürokrasinin nimetlerinden daha fazla faydalanacağı hesabı da, Hırvatları hükümetin kurulmasına destek vermeye sevk etmiştir.

Sırp lider Dodik'in izlediği müzakere stratejisi kendisinin vazgeçilmez bir konumda olduğu varsayımına dayanmaktadır. Bosna Sırp Cumhuriyeti'nde Dodik'in alternatifi olabilecek konumdaki kişiler Dodik'ten daha radikal Sırp milliyetçileridir. Uluslararası aktörler ve kuruluşlar bütün çabalarına rağmen, Bosna Sırp Cumhuriyeti'nde Dodik'ten daha az radikal bir lider ortaya çıkmasını sağlayamamışlardır. Liderlik mühendisliği konusunda 1997 seçimlerinden günümüze kadar ısrarcı olan ve bunun için özel gayret sarf eden uluslararası aktör ve kuruluşlar, Boşnak ve Hırvatlar arasında kendi yaklaşımlarına uyumlu liderlerin iktidara gelmesinde kısmen başarılı olmalarına rağmen, Sırp'lar üzerinde bu yönde bir etki yaratamamışlar ve alternatif bir lider çıkması konusunda başarısız olmuşlardır. Bosna Sırp Cumhuriyeti bünyesinde Dodik'ten daha az radikal bir lider halihazırda mevcut değildir.

Uluslararası arenada hazırlanan reform paketleri ve buna bölgesel düzlemde verilen destekler ya başarısız kalmış ya da destekten zaman içinde vazgeçilmiştir. Bu doğrultuda atılan her adım yerel düzlemde oldukça güçlü bir konumda olan Dodik'i daha da güçlü hale getirmekte ve Dodik'in müzakere alanını genişletmese de, müzakere ettiği konularda ısrarcı olabilme imkân ve yeteneğini artırmasına yardım etmektedir. Nitekim

Dodik, ortak devletin hükümetinin kurulması için hiç acele etmemiş ve hükümetin kurulmasına vize vermek için yalnızca Boşnak ve Hırvatlarla değil aynı zamanda AB ile de müzakerelere girişmiştir. Bu çerçevede, AB'nin kurup yerleştirmeye çalıştığı ortak devlete ait yargı ve denetleme kurumlarının işlevselliğinin önemli ölçüde kesintiye uğramasına yol açacak ve bu bağlamda hukuki süreçlerin devamlılığı açısından kesin bir geri adım olarak değerlendirilebilecek kararların çıkmasını garanti altına almıştır. Bu tavizle AB, hükümetin kuruluşu öncesinde ısrarcı olduğu yargıçların savaş suçlarını inceleme yetkisinin, mevcut entitelerin iznine bağlanmasına rıza göstermek durumunda kalmıştır.

Görüldüğü üzere Bosna-Hersek'te ortak devletin bakanlar kurulunun oluşturulması çok çetin mücadele ve müzakereler sonucunda gerçekleşebilmektedir. Üstelik söz konusu mücadele ve müzakereler yalnızca entiteler arasında da değildir. Bu sürece uluslararası aktörler de zaman zaman dahil olmaktadır. Bunun ana nedeni, Bosna-Hersek devleti kurgulanırken oluşturulan -Dayton Antlaşması ve ona ekli anayasa aracılığıyla- çok katmanlı yapının bu duruma izin vermeye yatkın içerik ve uygulamalarıdır.

10. Sonuç

Göreceli bir bağımsızlığa sahip olan Bosna-Hersek, Dayton Antlaşması ve ona ekli anayasa kaynaklı yapısal sorunları nedeniyle egemenlik haklarını tümüyle kullanamamaktadır. Anayasayı değiştirmek teorik olarak mümkün olmakla birlikte, fiilen oldukça zordur. Anayasa değişikliği için gerekli olan üçte iki çoğunluk tek başına yetmemektedir, üç dini-etnik gruptan birinin bir bölümü de önerilen değişikliğe olumlu oy vermediği durumlarda anayasa değişikliği mümkün olamamaktadır. Kişisel manevralarla bu sorunun aşılabilmesi öne sürülebilir; fakat anayasanın yürürlüğe konması Dayton Antlaşması'nın ardından ortaya çıkan iki entitenin yerel siyasi sorumlular tarafından benimsenmemesi halinde yine mümkün olamamaktadır. Dayton Antlaşması ile anayasa savaşı sona erdirmeye yetmiş, fakat üç dini-etnik unsur arasındaki yeniden bütünleşmeyi gerçekleştirememiştir.

Üç dini-etnik unsur arasındaki bütünleşmenin gerçekleşmemesinin nedeni yalnızca yerel düzlemdeki kimlik, çıkar, ideolojik farklılık ve çatışmalar değildir. 1970'lerin sonundan itibaren uluslararası arenada yaşanan neo-liberal dönüşüm ve bunun yarattığı temel değerlere dönüş (*return to basics*) politikaları da Bosna-Hersek'in içinde bulunduğu kimlik, ideoloji ve çıkar çatışmalarını besleyip güçlenmesine hizmet etmektedir.

Ne yazık ki, Tito'nun Yugoslavya'nın bütününde başarıyla uyguladığı cumhuriyetler arası denge politikasını, uluslararası aktör ve kuruluşlar bugün Bosna-Hersek ölçeğinde uygulamayı başaramamaktadır. Bunun temel nedeni ortaya çıkan ideoloji boşluğudur. Tito'nun ürettiği sosyalizm eksenli "halkların kardeşliği" ideolojisinin yerine günün koşullarına uygun, birbiriyle çekişen dini-etnik kimlikleri Bosna-Hersek çapında bir araya getirebilecek liberal ideolojik bir söylem dahi ortaya çıkamamıştır. Tam tersine, liberal ideolojik duruş dini-etnik kimliklerin ayrışmasına ve tek tek güçlenmesine hizmet etmiştir. Dayton Antlaşması, anayasa, Boşnak-Hırvat Federasyonu, Bosna Sırp Cumhuriyeti gibi idari ve siyasi kurumlar dini-etnik farklılığa dayalı yapıların güçlenmesine yardımcı olmuştur. Uluslararası arenada desteklenen Yüksek Temsilcilik Ofisi de görece bağımsız bir devlet olan Bosna-Hersek'in egemenliğini üç dini-etnik unsur kadar, hatta bazı durumlarda onlardan daha fazla yetki kullanarak paylaşmıştır.

Bosna-Hersek'te siyasi mekanizmalar sıkça tıkanmakta ve buna bağlı kriz uzunca bir süre aşılammamaktadır. Bu kriz döngüsü adeta Bosna-Hersek'in yazgısı haline gelmiştir, çünkü Dayton Antlaşması ve anayasanın oluşturduğu yapı ve ortam bu kriz döngüsüne çanak tutmaktadır. Butmir Süreci olarak adlandırılan anayasa reformu başarısızlığa uğradığında, kriz döngüsüne ivme kazandıran 3 Ekim 2010 genel seçimleri olmuştur. Genel seçimlerin ardından on beş ay boyunca hükümetin kurulamaması; Boşnakların ABD'nin kendilerini yalnız bırakacağı endişesi; Bosna Sırp Cumhuriyeti başkanının Boşnakları ve AB'yi bağımsızlık, Yüksek Temsilcilik Ofisi ve AB'nin EULEX bağlamında hukukun üstünlüğü kurallarını yerleştirmek için hayata geçirilmesini istediği yargı kurumlarını referanduma götürme tehdidi ve bunun üzerine AB'nin kısmen geri adım

atmasının oluşturduğu durum, Bosna-Hersek'teki kriz döngüsünün "devlet krizi"ne taşınmasına yol açmıştır.

28 Aralık 2011'de hükümetin kurulmasına karar verilmesi hükümet krizinin aşılmasını sağlamış ve böylece "devlet krizi" tartışması ötelenmiş, ancak buna karşın ülkedeki kriz döngüsü de iyice yerleşik hale gelmiştir.

Gelinen noktada Bosna-Hersek'te ileride neler olabileceği hakkında olası senaryolar düşünüldüğünde; hükümet krizinin aşılmasıyla dini-etnik unsurlar arasında geçici de olsa bir *modus vivendi* yakalandığı, uluslararası kanallardan yardım geldiği müddetçe bunun devam edeceği varsayılabilir.

28 Aralık 2011'de sağlanan uzlaşmayı bozup kriz döngüsünün yeniden ivme kazanmasına yol açacak herhangi bir girişimin kısa vadede Milorad Dodik'ten gelebileceği beklenebilir. Bu bakımdan AB, EULEX çerçevesinde oluşturduğu yargı kurumlarını Bosna-Hersek'in İstikrar ve Ortaklık Antlaşması içinde kabul etmektedir ve bundan tamamen vazgeçmesi normal koşullarda mümkün değildir. Yine bu çerçevede AB'nin yapılan düzenlemelerin ardından yargı kurumlarının yetkilerinin Bosna Sırp Cumhuriyeti'ni de kapsamasını istemesi beklenebilir. Dodik'in ise buna karşı çıkmaya devam etmesinin yanında daha önce de sıkça gündeme getirdiği Yüksek Temsilcilik Ofisi'nin varlığına dair rahatsızlığı ile bağımsızlık ilanına yönelik tehditlerini, ayrıca Kosova'nın mevcut statüsüyle Bosna Sırp Cumhuriyeti'nin statüsü arasında bir ilişki kurma girişimlerine dair söylemlerini sürdürmesi olası görünmektedir. Bütün bunlar - şüphesiz- gerginliklere yol açmaya devam edecektir. Şu anda içinde bulunduğu durum hesaba katılırsa, AB'nin bir süre daha sessiz kalmayı tercih etmesi ihtimal dahilinde olmakla birlikte, Yüksek Temsilcilik yetkilerini kullanmama eğilimi, Yüksek Temsilcilik'in yetkilerini AB Özel Temsilcisi'ne aktarmaya çalışması ve Bosna-Hersek'in AB adaylığı meselesini yok saymaya devam etmesi Boşnakları tedirgin edecek gelişmeler olacaktır.

Hırvatların giderek daha sık dile getirdikleri “üçüncü entite” arayışı şimdilik Temmuz 2013 sonrasına kadar ertelenmiş gözükmetedir. Hırvatistan’ın AB üyeliği kesinleştikten sonra Bosnalı Hırvatların siyasi partileri aracılığıyla bu konuyu yeniden gündeme taşıyacaklarına kuşku yoktur.

Bütün bunlar istikrarı etkileyen faktörlerdir. Asıl ciddi değişiklikse ABD’nin tutumunda yaşanabilecek dönüşüme bağlıdır. 2002’den itibaren ABD, Bosna-Hersek’teki kendi konumunu dışarıdan yönlendirici rolüne çevirmiştir. Butmir Süreci’nde ABD’nin Yüksek Temsilcilik’in varlığını sürdürmesi isteğini ortaya koyması, dışarıdan yönlendirici rolünü devam ettireceğine işaret etmektedir. Bu durumda orta ve uzun vadede ABD’nin var olan rolünde büyük bir değişiklik olmayacağı yorumu yapılabilir.

İzlenen politikaların siyasi bölünmüşlüğün yanında sosyo-ekonomik alandaki sorunların giderilmesi konusunda da başarısız olduğunu söyleyebiliriz. Son on yıl içerisinde ortalama %5-6 civarında bir büyüme yakalayan Bosna-Hersek’in işsizlik ve yoksulluk gibi iki önemli meselede son derece sınırlı bir ilerleme kaydetmesi veya hiç kaydedememesi ve iki entitenin arasında ekonomik birlikteliğin henüz tamamlanamamış olması bir başarısızlığa işaret etmektedir. Gençler arasındaki işsizlik sorununa bakıldığında tüm çabalara rağmen resim daha da bulanık görünmekte ve gelecek kaygısının önemli boyutlarda olduğu anlaşılmaktadır.

Son tahlilde, Bosna-Hersek, kriz döngüsüyle yaşamaya devam edecektir. Bosna-Hersek’te uluslararası himaye ve buna bağımlılık o kadar kemiklemiştir ki, insanlar artık bu durumu gündelik hayatın bir parçası olarak kabul etmektedir ve bu koşulların içinde sosyalleşerek şartları bir süreklilik haline dönüştürmüşlerdir. Uluslararası ve yerel düzlemde aktörler Bosna-Hersek yurttaşlarının talep ve ihtiyaçlarını karşılayamadıkları ölçüde, yurttaşların elinden gelen tek şey günlerini iyi geçirmeye çalışmaktadır.

KAYNAKÇA

Gazeteler

BBC World News

Bosnia Daily

Cumhuriyet

Milliyet

The Guardian

Abramowitz, Morton, “The Death of the Bosnian State”, *The National Interest*, 20 Temmuz 2011.

Agency For Statistics of Bosnia and Herzegovina, The BiH Household Budget Survey 2007, Poverty and Living Conditions, Saraybosna, 2007, http://www.bhas.ba/ankete/hbs_07_001-en.pdf.

“A New Round of Negotiations Began in Butmir”, 21Ekim2009, <http://dalje.com/en-world/a-new-round-of-negotiations-began-in-butmir/278808>.

“Assessing the Potential for Renewed Ethnic Violence in Bosnia and Herzegovina: A Security Risk Analysis Atlantic Initiative Democratization Policy Council”, *A Report*, haz. Vlado Azinović, Kurt Bassuener ve Bodo Weber, Ekim 2011.

Ashdown, Paddy, “Bosnia Needs Accelerated Reforms”, *IWPR Balkan Crisis Report*, No 447, 23 Temmuz 2003.

“Balkan Tango: The EU’s Disjointed Policies Compound Bosnia’s Paralysis”, German Council on Foreign Relations, <https://ip-journal.dgap.org/en/ip-journal/regions/balkan-tango>.

Belloni, Roberto, “Bosnia: Dayton is Dead! Long Live Dayton!” *Nationalism and Ethnic Politics* 15, 2009.

Bickel, Markus, “Calls Grow for Ashdown to Surrender ‘Imperial’ Powers” *IWPR Balkan Reports*, No 525, 12Kasım 2004.

Bora, Tanıl, *Milliyetçiliğin Provokasyonu Bölgeler-Sorunlar Yugoslavya*, Birikim Yayınları, İstanbul, 1991.

“Bosnia Forms Government in Hope of EU Candidate Status”, 29Aralık 2011, <http://euobserver.com/15/114733>.

- “Bosnia in Worst Crisis since War as Serb Leader Calls Referendum”,
<http://www.guardian.co.uk/world/2011/apr/28/bosnia-crisis-serb-leader-referendum?INTCMP=SRCH>.
- “Bosnia’s Dual Crisis”, International Crisis Group Policy Briefing No 57,
Saraybosna/Brüksel, 12 Ekim 2009.
- “Bosnia's International Governor Praises Turkish Role, Dispels Concerns”, *Journal of Turkish Weekly*, 22Kasım 2010.
- “Butmir Process” to Be Continued” 22Ekim 2009,
<http://www.emg.rs/en/news/region/102096.html>.
- Cohen, Lenard J., “The Disintegration of Yugoslavia”, *Current History*, Kasım 1992.
- Crampton, R.J., *The Balkans Since 1945*, Longman, Londra, 2002.
- Dejan Guzina, “Dilemmas of Nation-building and Citizenship in Dayton Bosnia”, *National Identities* 9/3, Eylül 2007.
- “Dodik Questions Turkey’s Presence in Bosnia”,
<http://www.balkaninsight.com/en/article/dodik-turkey-tries-to-improve-impression-on-presence-in-bosnia>
- Dominik Zaum “The Paradox of Sovereignty: International Involvement in Civil Service Reform in Bosnia and Herzegovina”, *International Peacekeeping* 10/3, 2003.
- Donais, T., *The Political Economy of Peacebuilding In Post-Dayton Bosnia*, Routledge, Londrave New York, 2005.
- Economist Intelligence Unit Bosnia Country Profile 1996-2010.
- Friesendorf, Cornelius ve Susan E. Penksa, “Militarized Law Enforcement in Peace Operations: EUFOR in Bosnia and Herzegovina”, *International Peacekeeping* 15/5, Kasım 2008.
- “From Dayton to Butmir: The Future of Bosnia”, *World Politics Review*, 12Kasım2009.
- Gagnon, Jr., V.P. (Chip), “Yugoslavia in 1989 and after”, *Nationalities Papers* 38/1, Ocak 2010.
- Garcia-Blesa, Juan J., “Rule of Law in International Administrations: The OHR in Bosnia and Herzegovina and the Right to Due Process”, *International Peacekeeping* 18/4, Ağustos 2011.

- Gromes, Thorsten, “The Prospect of European Integration and Conflict Transformation in Bosnia and Herzegovina”, *European Integration* 31/4, Temmuz 2009.
- Hadzovic, Eldin, “Croats Hatch Plans for Life Beyond Bosnia”, 20 Nisan 2011, <http://www.balkaninsight.com/en/article/croats-hatch-plans-for-life-beyond-bosnia>.
- Hayden, Robert M., “The Continuing Reinvention of the Square Wheel The Proposed 2009 Amendments to the Bosnian Constitution”, *Problems of Post-Communism* 58/2, Mart-Nisan 2011.
- “Interview: Morton Abramowitz On The 'End Of Bosnia'”, *Radio Free Europe*, 13Ağustos2011.
- “Inzko: International Community Will Prevent Any Conflict in BiH”, 29Ekim2009, http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/en_GB/features/setimes/features/2009/10/29/feature-01.
- Magas, Branka, *The Destruction of Yugoslavia Tracing the Break-Up 1980-1992*, Verso, Londrave New York, 1993.
- Ministry of Finance and Treasury of Bosnia and Herzegovina and United Nations Country Team in Bosnia and Herzegovina, Progress towards the Realization of Millennium Development Goals in Bosnia and Herzegovina 2010, Saraybosna, Temmuz/Ağustos 2010.
- Mujkić, Asimve Hulsey, John “Explaining the Success of Nationalist Parties in Bosnia and Herzegovina”, *Politička Misao* 47/2, 2010.
- “No Agreement in BiH's Butmir Talks”, 21Ekim2009, http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/en_GB/features/setimes/newsbriefs/2009/10/21/nb-03.
- Pejovich, Svetozar, *The Market-Planned Economy of Yugoslavia*, The University of Minnesota, ABD, 1966.
- Perry, Valery, “At Cross Purposes? Democratization and Peace Implementation Strategies in Bosnia and Herzegovina’s Frozen Conflict”, *Hum Rights Rev* 10, 2009.
- Pugh, Michael, “Postwar Political Economy in Bosnia and Herzegovina: The Spoils of Peace”, *Global Governance* 8/4, 2002.

- Ramet, Sabrina P. ve Pavlakoviâc, Vjeran (ed.), *Serbia since 1989: Politics and Society under Milosevic and After*, University of Washington Press, Seattle, 2007.
- Ramet, Sabrina P., *Balkan Babel: The Disintegration of Yugoslavia from the Death of Tito to the War for Kosovo*, Üçüncü Baskı, Westview Colorado, 1999.
- Rothschild, Joseph, *Return to Diversity*, Oxford University Press, New York, Oxford, 2000.
- Rothstein, R., "Fragile Peace and its Aftermath," R. Rothstein (der.) *After the Peace: Resistance and Reconciliation* içinde, Lynne Rienner, Boulder, 1999.
- Rüma, Ş. İnan, "Uluslararası Toplum ve Egemenlik: Bosna-Hersek Örneği", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 63/1, 2007.
- Simms, Brendan, *Unfinest Hour: Britain and the Destruction of Bosnia*, Penguin, New York, 2002.
- "The Butmir Summit: Seeking to Move out of the Impasse", *International Security Forum*, 20 Ekim 2009.
- "The Internationals and the Balkans: Time for Change? Debate between Gerald Knaus and Nicholas Whyte", *IWPR Balkan Crisis Reports*, No 505, 02Temmuz 2004.
- Türkeş, Mustafa ve Gökgöz, Göksu, "The European Union's Strategy towards the Western Balkans: Exclusion or Integration?" *East European Politics and Societies* 20/4, 2006.
- Türkeş, Mustafa, "Bosna-Hersek Problemi: Londra Konferansı (1992) ve Siyasi Sonuçları", *Prof. Abdurrahman Çaycı'ya Armağan* içinde, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 1995.
- Tzifakis, Nikolaos ve Tsardanidis, Charalambos, "Economic Reconstruction of Bosnia and Herzegovina: The Lost Decade", *Ethnopolitics* 5/1, Mart 2006.
- "UNCTAD: World Investment Report 2011: Non-Equity Modes of International Production and Development", New York ve Cenevre: Birleşmiş Milletler, 2011.
- Weller, Marc, "The International Response to the Dissolution of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia", *The American Journal of International Law* 86/3, Temmuz 1992.
- Willigen, Niels van, "EU Conflict Management and International Administration in Bosnia & Herzegovina and Kosovo", 50.ISA Kongresi için verilen bildiri, 14-18 Şubat 2009, New York.

Woehrel, Steven, “Bosnia: Current Issues and U.S. Policy”, *Congressional Research Service*, R40479, 20 Haziran 2011.

Yordan, Carlos L., “Integrating Bosnia into Europe: Examining the Office of the High Representative’s State-Building Strategies”, Yıllık ISA Kongresi için hazırlanan bildiri, 2009.

Boğaziçi Üniversitesi-TÜSİAD Dış Politika Forumu

Boğaziçi Üniversitesi

Kuzey Kampüs, Kuzey Otopark Binası

Kat: 1, No: 118, 34342 Bebek, İstanbul

Telefon ve Faks: (0212) 359 7156

E-posta: dpf@boun.edu.tr

Web: www.dispolitikaforumu.com

Boğaziçi University-TÜSİAD Foreign Policy Forum

Boğaziçi University

Kuzey Kampüs, Kuzey Otopark Binası

Kat: 1, No: 118, 34342 Bebek, Istanbul, TURKEY

Telephone and Fax: +90 212 359 7156

Email: dpf@boun.edu.tr

Web: www.dispolitikaforumu.com